

3. AZ EURÓPAI NEMZETISÉGI KONGRESSZUS MEGALAKULÁSA ÉS A MAGYAR KORMÁNY SZEREPE

3.1 A KONGRESSZUS TÖRTÉNELMI ÉS KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI

Az európai nemzeti kisebbségeket összefogó, Ammende által alapított szervezet nem tekinthető egyedülálló kísérletnek a huszadik században. Juosas Gabrys litván kisebbségi politikus például 1912-ben már létrehozott Párizs központtal egy szervezetet, az *Union des Nationalités*-t, amely több szempontból is hasonlított a későbbi Európai Nemzetiségi Kongresszusra.¹ Egyfelől ugyanis sikerült többé-kevésbé szilárd szervezeti kereteket kiépítenie, másfelől pedig követeléseinek jelentős része, eltekintve az önrendelkezési jog következetes propagálásától, a nyelvi jogokra, a kisebbségek jogi személyként való elismerésére és az autonómia különböző formáinak alkalmazására koncentrált.² Az *Union* az első világháború alatt több nemzetközi konferenciát is tartott. Az elsőt 1915. június 26–27-én Párizsban, a másodikat 1916. június 27–29-én Lausanne-ban. A nagy nemzetközi publicitást kiváltó eseményeken több nemzetiség képviselője is részt vett – szigorúan magánszemélyként.³ Bár központi hivatalának székhelye 1915 őszéig Párizsban volt, s megnyilatkozásaiban mindvégig elsősorban francia és angol szimpatizánsnak számított, erős oroszellenessége miatt nem tudta elnyerni az antanthatalmak bizalmát, s ezért át kellett települnie a semleges Svájcba. A viszony megromlásához természetesen az is hozzájárult, hogy a mozgalom exponensei közül többen is kapcsolatot áptak német hivatalos szervekkel.⁴ Az 1916-os lausanne-i konferencia idején már mind a központi, mind az antanthatalmak sajtója bizalmatlanul tekintett rá, egyaránt a másik oldal hatalmi eszközét látva benne. Bár a szervezet a világháború végéig működött, Lausanne után, ha lehet, még inkább súlytalaná vált, s a kisebbségi szerveződések születése körüli egyeztetésekben semmiféle szerepet sem kapott.

Az összefogás gondolata azonban nem merült a feledés homályába. A következő évtized elején azonban a nemzetközi szintű együttműködés

propagálása már más oldalról indult meg. A Gabrys-féle szervezetben az önmrendelkezési jogért küzdők között még kiemelkedő szerepet kaptak a Monarchia, és Oroszország nyugati részének kisebbségeit képviselő politikusok – románok, szerbek, lengyelek, litvánok. A térség államrendszerének megváltozásával ezek a kisebbségek többnyire az új vagy megnövekedett területű országok államalkotó nemzeteinek részei lettek. A kisebbségvédelem kérdése ettől kezdve elsősorban az államhatárok módosítása során kisebbségi sorba került közösségek érdeklődésének homlokterébe került, de nagyobb aktivitást fejtettek ki a határok mozgásától lényegében kisebbségi alaphelyzetükben semmiféle változást nem remélő – elsősorban német és zsidó – kisebbségi csoportok is.

Fritz Klein, a *Deutsche Allgemeine Zeitung* erdélyi – szász származású – főszerkesztője 1921 augusztusában vetette fel ismét egy nemzetközi szervezet alapításának ötletét.⁵ Elképzelése szerint a kisebbségi jogokkal foglalkozó „parlamentnek” tagjai lehettek volna kisebbségi politikusok, de olyan szervezetek, sőt magánszemélyek is, akik komolyan érdeklődtek a kérdés iránt. Klein javasolta egy állandó iroda felállítását, amely folyamatosan figyelemmel kísérte volna a kisebbségek sorsát, s feladatai közé tartozott volna a tagok érdekében való lobbizás is. Emellett rendszeresen beszámolt volna az elkövetett állami jogsértésekről, s az elért eredményekről is. A főszerkesztő javaslata gondolatkísérlet maradt, a nemzetközi helyzet ugyanis ekkor még nem kedvezett az ilyen jellegű szervezkedésnek.

Három évvel később azonban Camillo Morocutti szlovéniai német kisebbségi politikus és újságíró ismét visszatért a kérdésre.⁶ A világháború utáni határok tiszteletben tartásából kiinduló koncepció a különböző kisebbségi csoportok szolidaritására épített. Az elképzelésnek fontos elemét képezte az a gondolat, hogy a kisebbségeknek kötelességük anyaállamaiknál az ott élő kisebbségek érdekében is fellépni. Morocutti a szervezkedés végső céljaként a „kisebbségi népek nemzetek feletti szövetségének megalapítását” jelölte meg.⁷

A fenti két, csupán a tervezet összeállításáig jutó kezdeményezéssel szemben a balti német Heyking báró 1922-ben már túljutott az elméleti jellegű fejtegetések fokán.⁸ Heyking a Népszövetség mellett létre akart hozni egy, a nemzeti kisebbségek érdekeit képviselő információs és jogi tanácsokat nyújtó irodát, amelynek nem egy nemzetközi szövetség megvalósítása lett volna a célja, hanem a kisebbségek kimondottan szakmai jellegű képviselete. Több ízben is tárgyalt a Titkárság kisebbségi szekció-

jának alkalmazottaival, s bár három éven keresztül próbálkozott terve megvalósításával, törekvéseit végül nem koronázta siker. A Népszövetség illetékes munkatársai ugyanis idegenkedtek az ötlettől, de a német külügyminisztérium, sőt maguk a német kisebbségek sem álltak a kezdeményezés mögé. A báró egyrészt nem élvezte az érintettek bizalmát, másrészt szembekerült az 1922-ben alakult Európai Német Népcsoportok Szövetségével.⁹

A német kezdeményezések mellett a Horvát Parasztpárt vezetője, Radić is megpróbálkozott 1924 tavaszán egy nemzetközi kisebbségi konferencia összehívásával.¹⁰ A Bécsbe tervezett rendezvény természetesen felkeltette mind a kormányok, mind a kisebbségek érdeklődését.¹¹ A kezdeményezés azonban nem léphetett a megvalósítás szakaszába, mivel az osztrák kormány a konferencia megtartását előzetesen betiltotta.¹²

Bár a nemzetközi összefogás és a koncentrált érdekvédelem gondolata kétségkívül régóta a levegőben volt, az Európai Nemzetiségi Kongresszus közvetlen előzménye és egyben háttere az 1922 októberében Bécsben megalakult Külföldön Élő Német Kisebbségek Szövetsége (1929-től Európai Német Népcsoportok Szövetsége) volt. A szervezet alakuló ülését még júniusban hívta össze Rudolf Brandsch, erdélyi szász politikus, valamint Ewald Ammende. A háromnapos bizalmas jellegű találkozón valamennyi német kisebbség meghatározó személyiségekkel képviseltette magát, a csehszlovákiai németiség kivételével. Mivel a Választmány tagjai ettől kezdve évente többször is üléseztek, megteremtették a kisebbségek államok feletti kapcsolattartásának intézményes kereteit.¹³ Ráadásul egy Berlinben működő központi iroda fenntartásával, melynek élén az 1923-as alapítástól egészen 1931-ben bekövetkezett haláláig a nemzetközileg is elismert jogász, Carl Georg Bruns állt, állandó jogi tanácsadó szolgálatot is létesítettek. Bruns természetesen nagy hangsúlyt fektetett a német külügyminisztériummal és a németországi székhelyű, német kisebbségekkel foglalkozó társadalmi szervezetekkel való folyamatos kapcsolattartásra is.¹⁴

Ammende, aki teljes mellszélességgel támogatta Brandsch kezdeményezését, s a szervezésből is jócskán kivette részét, a bécsi ülésre egy programkötő emlékeztetővel készült, melynek *Az európai német kisebbségek képviselői összefogételének indokai, feladatai és programja* címet adta.¹⁵ Összefoglalójának alaptétele az volt, hogy a háború utáni rendezés minden igazságtalansága ellenére azzal, hogy megteremtette a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert, olyan lehetőséget biztosított a

jogsérelmet szenvedő kisebbségeknek, ami a világháború előtt nem állt rendelkezésre. A nyílt, a lojalitás talaján maradó harc törvényi és intézményes keretei így adottá váltak, a kisebbségek feladata pedig érkeik érvényesítése lett a lehetőségek maximális kihasználása mellett. A küldöttek a nemzetközi kisebbségvédelem terén, Ammende javaslatát követve és az európai politikai helyzetet tudomásul véve, elismerték, sőt kihangsúlyozták a Népszövetség illetékességét. A német kisebbségek fő célját a nemzetközi védelem hatékonyságának növelésében, állami szinten pedig a kulturális autonómia kiharcolásában határozták meg.¹⁶ A garanciaeljárás szabályainak ismeretében Németország mielőbbi belépését szorgalmazták a Népszövetségbe. Az sem volt ugyanis kizárt, hogy a belépést követően az ország állandó helyet kap a Tanácsban, ami a német kisebbségi petíciók kezelése szempontjából mindenképpen pozitív fejleménynek tűnt.

Ammende tervezetének azonban volt egy különösebb visszhang nélkül maradt pontja, amely már túlmutatott a tervezett német együttműködés keretein. A Szövetség megalapítását ugyanis ő csupán első lépésnek tekintette az európai nemzeti kisebbségeket összefogó, érdekeiket képviselő és akcióikat koordináló szervezet megalakításához vezető úton. Ez ugyan 1922 végén még nem volt aktuális, de a későbbi események ismeretében nyilvánvaló, hogy Ammende a célt egy másodpercig sem tévesztette többé szem elől.

A balti német újságíró csak 1924 végén látta elérkezettnek az időt arra, hogy tervének megvalósítása érdekében elkezdjen lobbizni. Ehhez minden kétséget kizáróan erőteljesen hozzájárult, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem kérdése 1922 után valamivel nagyobb nyilvánosságot kapott. A kisebbségek sorsa és a garanciaeljárás tökéletlensége már a Népszövetségi Ligák Unióját és az Interparlamentáris Uniót is foglalkoztatta, ezért kisebbségi bizottságokat hoztak létre, s ajánlásokat is megfogalmaztak a Népszövetség számára.¹⁷ Emellett végső fázisukhoz érkeztek azok a tárgyalások is, amelyek az észtországi kisebbségek kulturális autonómiájának megteremtését célozták.¹⁸ Várható volt, hogy a törvényjavaslat elfogadása óriási nemzetközi sajtóvisszhangot fog kiváltani, ami kedvező hátteret biztosíthatott egy kisebbségeket összefogó nemzetközi szervezet megalakításához. Németország esetleges népszövetségi tagsága pedig egy olyan protektor színrelépésével kecsgetett, amely a kisebbségi kérdést nem hagyja lesöpörni az asztalról.

Ammende tudósítóként gyakran megfordult Genfben, s rendszeresen részt vett a Népszövetségi Ligák Uniójának ülésein is, így nemcsak a Népszövetség Titkárságának kisebbségi ügyekkel megbízott funkcionáriusait ismerte, hanem a különböző kisebbségek nemzetközi szintén mozgó politikusait is. Habár kapcsolati hálóján bőven voltak még lyukak, 1924 őszén már Giuseppe Mottának, a svájci politikai élet egyik legbefolyásosabb politikusának egy nemzetközi szervezet alapításának tervéről számolt be, amivel az egyet is értett.¹⁹ Ekkor már a német kisebbségek politikai vezetői közül többen is fogadókészek voltak a kezdeményezésre.²⁰ Ammende 1925 tavaszán tehát nekilátott a konkrét szervezőmunkának.

3.2 A NÉMET KÜLÜGYMINISZTERIUM ÉS A NÉMET KISEBBSÉGEK ÁLLÁSFOGLALÁSA

Ammende 1925. május végén körutazásra indult, hogy a tervezett konferencia szempontjából szóba jövő kisebbségek mértékadó személyiségeivel elfogadtassa a nemzetközi összefogás gondolatát, és rábírja őket a részvételre. Útvonala ugyan a megfelelő források hiánya miatt nem rekonstruálható tökéletesen, annyi azonban megállapítható, hogy a balti államokban élők mellett találkozott a Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában, Ausztriában, Olaszországban, Németországban, Spanyolországban és Magyarországon élő nagyobb nemzeti kisebbségek néhány vezető politikusával is.²¹

Az előkészítő tárgyalások során Ammende minden érdekelt féltől teljes diszkréciót kért, mivel attól tartott, hogy a szervezés idő előtti publicitása megakadályozhatná az ötlet megvalósítását.²² A szerteágazó egyeztetések következtében a terv azonban természetesen viszonylag gyorsan kitudódott, s rögtön felröppentek az egész kezdeményezés mögött Németországot sejtő sajtóhírek.²³ Bár ez az interpretáció a kívülállók számára kétségekívül logikusnak tűnt, mégsem felelt meg a valóságnak. Az akció a német külügyminisztérium kifejezett rosszallása ellenére folyt. Ammende ugyan a magyar külügyminisztérium illetékeseivel folytatott tárgyalásain evidenciaként kezelte, hogy csak a Wilhelmstrasse beleegyezésének megszerzése esetén hívja össze a kisebbségi képviselőket Genfbe, valójában többnyire önhatalmúlag járt el, s a német külügyminisztérium munkatársait gyakorlatilag kész tények elé állította.²⁴

A külügyminisztérium német kisebbségekkel foglalkozó kulturális osztályának (*Kulturabteilung*) fenntartásai egyaránt tartalmaztak racio-

nális és emocionális elemeket. Ammendének a miniszteriális bürokrácián belül nem volt jó híre. Egy 1923-as dokumentum szerint a több nyelven beszélő, egyébként segítőkész és nagyvonalú újságíró alkalmatlan volt arra, hogy meghatározó szerepet vigyen egy szervezet vagy intézmény életében.²⁵ Legfőbb hibájának a „rendes parlamenti vitára való alkalmatlanságát”, az „önfegyelem hiányát”, valamint a „gátlástalan fecsegésre” való hajlandóságát tartották. Ez a nem épp hízelgő, minden elfogultsága mellett jelentős valóságtartalommal bíró szubjektív értékítélet mindenestre rossz ómennek számított. A szimpátia vagy antipátia kérdésénél azonban jóval többet nyomott a latban, hogy a bürokrácia Németország és a német kisebbségek rövid és hosszú távú érdekei szempontjából elhibázott, sőt kifejezetten veszélyes kezdeményezésnek tartotta Ammende ötletét.

Németország külpolitikai helyzete ugyanis ekkoriban kifejezetten kényes volt. Stresemann 1923 szeptemberében feladta a Franciaországgal dacoló Ruhr-vidéki passzív ellenállást, s a német külpolitika ettől kezdve, a tényleges erőviszonyokkal számot vetve az új „nagyhatalmi koncertbe” való betagozódásra törekedett, és így igyekezett elérni az egzisztenciális fenyegetettségből való kikerülést és az egyenjogúságon alapuló szoros együttműködés kialakítását a győztesekkel. Az 1923 és 1929 közötti időszak Berlin számára a kölcsönös, önérdeken alapuló, megértésre és együttműködésre (*Verständigungspolitik*), valamint a békeszerződés tárgyalásos, minden területre kiterjedő, részleges revíziójára irányuló erőfeszítések kettősségének jegyében telt.

A Dawes-terv aláírásával 1924-ben a német pénzügyeket nemzetközi kontroll alá helyezték, s a jóvátételi kifizetéseket a korábbi szabályozáshoz képest sokkal inkább a német gazdaság helyzetéhez és teljesítőképességéhez igazították. A megállapodás lehetővé tette a hatalmas tőkeimportra szoruló ország amerikai hitelekkel való megsegítését, ami néhány év alatt a gazdaság stabilizációjához, majd fellendüléséhez vezetett. Stresemann, aki Németország nagyhatalmi státusának visszaszerzését tűzte ki célul, 1925 januárjában, a gazdasági előfeltételek megteremtése után a brit külügyminiszternek, Chamberlainnek javaslatot tett egy nyugat-európai biztonsági egyezmény megkötésére.²⁶ A megegyezéstől Stresemann elsősorban a megszállt területek kiürítését, valamint az ország nyugati határainak biztosítását remélte. A meginduló jegyzékváltások eredményeként született meg 1925. október 16-án a locarnói egyezmény, melyben Németország, Franciaország és Belgium – angol és olasz garanciavállalás mellett – kölcsönösen garantálták egymás közös határa-

it, Németország pedig döntőbírói szerződések formájában kötelezte magát, hogy a Lengyelországgal és Csehszlovákiával fennálló vitás kérdéseit békés eszközökkel rendezzi, valamint ígéretet tett a Népszövetségbe való belépésre is.²⁷

Ammende szervezőmunkája tehát a locarnói konferencia és Németország Népszövetségbe való belépésének előkészítő tárgyalásaival párhuzamosan zajlott. Ennek fényében érthető a miniszteriális bürokrácia szinte irracionális idegenkedése a tervezett rendezvénytől. A külügyminisztérium munkatársai a kockázatok minimalizálásának jegyében igyekeztek minden olyan zavaró tényezőt kiiktatni, amely a küszöbönálló nyugati és nemzetközi integráció előkészítésében feszültségforrásként jelenhetett meg. Tisztában voltak azzal, hogy a nemzetközi közösség Németországot sejti a kezdeményezés mögött, s attól tartottak, hogy Nagy-Britannia és Franciaország vezető körei emiatt esetleg megkérdőjelezik a német szándékok őszinteségét. Ráadásul nem láttak garanciát arra, hogy az összejövétel nem fajul-e számukra kellemetlen irredenta demonstrációvá.²⁸ Annál is inkább jogosnak látták aggodalmukat, mivel a nyugat-európai biztonsági paktum előkészítő tárgyalásain Németország mereven elzárkózott attól, keleti határait nyugati mintára garantálják, s félő volt, hogy a kongresszus már pusztá létével is a kívánnál nagyobb hangsúlyt adna ennek a ténynek.

A minisztérium munkatársai más veszélyforrást is láttak az Ammende-projektben. A versailles-i békeszerződésbe a győztesek nem építették be a Közép-Európa legtöbb állama számára egyébként kötelezővé tett kisebbségvédelmi jogszabályokat, s Németországban a nemzeti kisebbségek törvényileg garantált jogvédelme – eltekintve a Népszövetség védelme alá helyezett Felső-Sziléziai Egyezménytől – 1925-re sem valósult meg. Várható volt tehát, hogy az ország népszövetségi tagságának megvalósulása esetén ezt a hiányosságot kihasználják majd ellene, amennyiben a „kisebbségek ügyvédjének” szerepében kívánna fellépni. A tervezett kongresszus azzal, hogy a kulturális autonómia koncepcióját kívánta zászlajára tűzni, erre a tényre is felhívta a figyelmet.²⁹ Az igazsághoz per sze hozzátartozott, hogy Stresemann 1925 januárjára már magáévá tette az Európai Német Népcsoportok Szövetségének azt a kezdeményezését, amely a németországi kisebbségek szövetségi szinten szabályozott kulturális autonómiához való jogáért lobbizott.³⁰ A Szövetség szeme előtt két tős cél lebegett: remélte, hogy kedvező döntés esetén a viszonyosság jegyében javulhat a német kisebbségek helyzete is, vagy ha nem, akkor

legalább a haladó német törvényi szabályozás állandó hivatkozási alapot teremtenie számára a hazai és nemzetközi fórumok előtt.³¹ Emellett Németország majdani népszövetségi pozíciójának erősödését várta a lépéstől. Tartott ugyanis attól, hogy az anyaország a kérdés megnyugtató, példányértékű kezelésének elmulasztásakor jóval kisebb hatásfokkal interveniálhat csak a német kisebbségeket ért jogsérelmek orvoslásáért.

Bár Stresemann egyetértett a javaslattal, s mindent el is követett azért, hogy az érintett tárcákat és tartományokat rábírja a kulturális autonómia ötletének elfogadására, a kezdeményezést mégsem koronázta siker. A kisebbségekkel kapcsolatos döntések tartományi hatáskörben maradtak, s Poroszország a német–lengyel határon élő kisebbségek öntudatra ébredésétől és esetleges elszakadási törekvéseitől tartva, nem volt hajlandó a külügyminiszter előterjesztését támogatni.³² A helyzet pikantériáját az adta, hogy maguk a németországi kisebbségek sem törekedtek a kulturális autonómia megszerzésére.³³

A külügyminisztériumi apparátus kongresszussal szembeni elutasító hozzáállását leggyakrabban azzal indokolta, hogy Ammende kezdeményezése veszélyeztette volna a különböző német kisebbségek amúgy sem mindenütt egyszerű belpolitikai helyzetét. „Néhány országban egy ideje barátságos viszony kezd kialakulni a német kisebbségek és az ottani kormányok között, egy olyan gyógyulási folyamat, melyet a kérdéses szervezet szükségtelenül zavarna meg. A szervezeten belül súrlódásokkal is lehet számolni, mely kifelé irányuló akciók képességét befolyásolhatja, s melynek az is következménye lehet, hogy azok a hibák, melyeket egy adott ország kisebbségei elkövetnek, egyúttal a szervezet egészére is kihatnak.”³⁴

A *Wilhelmstrasse* kétségkívül aggódott amiatt, hogy a néhány országban már paktumpolitikát folytató, vagy arra készülő német kisebbségek a kongresszus erőteljes fellépése esetén elveszthetik kormányaik amúgy is ingatag bizalmát. A támogatás elutasításának azonban feltehetően volt egy olyan oka is, amely ugyan nem szerepel az aktákban, de amely a külügyminisztérium német kisebbségekkel, illetve a németországi központi társadalmi szervezetekkel kapcsolatos politikájában mindvégig jelen volt: a húszas évek legelejétől fogva folyamatosan törekedtek arra, hogy a hivatalos irányvonalnál radikálisabb társadalmi szervezetek működését valamilyen formában ellenőrzése alá vonja.³⁵ A szervezetek egységes irányítás alá helyezése kudarcot vallott, így nem maradt más hátra, mint hogy a támogatási rendszer segítségével igyekezzen befolyását megte-

remteni, illetve megőrizni, vagyis a pénzelosztó központok lojális személyekkel való feltöltésének útján.³⁶ Mivel azonban a határon túli kisebbségek anyagi támogatása a legnagyobb titoktartás mellett működött, a szervezetek, elsősorban a *Schutzbund*, továbbra is megőrizték önálló mozgásterük jelentős részét. A külügyminisztérium azonban azt mindenképpen el akarta kerülni, hogy a német kisebbségek önálló, esetleg Németország érdekeit veszélyeztető külpolitikát folytassanak. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének megalakulásával még egyetértett, s mivel a folyamatos kontroll lehetőségét is biztosítottnak látta, működésének költségeit fedezte, ideértve az évenkénti összejövetelek és a berlini iroda költségeit is. Egy nemzetközi kisebbségi szervezet létrejötte esetén azonban már a mindenkori német külpolitikai irányvonalnak megfelelő befolyásolás lehetőségében egyáltalán nem lehetett biztos.

Mindezeket az érveket szem előtt tartva a *Wilhelmstrasse* nemcsak hogy elzárkózott az ötlet támogatásától, hanem mindent el is követett azért, hogy megtorpedózza azt.³⁷ Ez két úton tűnt lehetségesnek: egyrészt igyekezett Ammendét nyomás alá helyezni, s rábírní, álljon el a tervétől. Augusztus 16-án például, amikor pedig már a szervezés előrehaladott stádiumba jutott, Köpke miniszteri osztályvezető fogadta Ammendét, s „részletekbe menően utalt azokra a fenntartásokra, amelyek a tervezett organizációval általában, valamint a kilátásba helyezett időponttal és Genffel mint konferencia-helyszínnel szemben fennállnak.”³⁸ A rábeszélés azonban nem járt eredménnyel. Ezzel párhuzamosan igyekeztek a tervet a német kisebbségi vezetők szemében is ellehetetleníteni. A követek a politikusok tudomására hozták Berlin rosszállását, s megpróbálták elérni, hogy azok bojkottálják a rendezvényt.³⁹ Bár az Európai Német Népcsoportok Szövetségének Elnöksége már júniusi bécsi ülésén döntött a genfi konferencia megrendezéséről, s az előkészítő munkálatokra vonatkozóan teljhatalommal ruházta fel Paul Schiemann és Ammendét, a német kisebbségek vezető politikusai mégis megosztottak voltak a tervezett kongresszus kérdésében.⁴⁰

A jugoszláviai és a dél-tiroli német vezetők támogató hozzáállásával ellentétben például a romániai németiség két prominens személyisége, Rudolf Brandsch és Hans Otto Roth sokáig mereven elzárkózott az ötlet-től, kifejezetten károsnak tartva azt. Freytag, bukaresti követ szeptember 18-i jelentésében a következőképp összegezte Roth álláspontját: „Közvetlenül megérkezésem után felkeresett Hans Otto Roth képviselő, a Romániai Németek Pártjának elnöke, és közölte velem, hogy a Néptanács

úgy határozott, hogy nem tesz eleget a meghívásnak. Ha mégis elküldénének valakit, akkor csak azért, hogy az ammendei eszmékkel felvegyék a harcot.”⁴¹ Brandschék idegenkedése mögött nemcsak személyes antipátia húzódott meg, hanem az is, hogy Ammende időközben elkövette a Brandsch szemében létező talán legnagyobb politikai bűnt, amikor felvette a kapcsolatot Bethlen Istvánnal, s a szervezés céljára pénzt fogadott el tőle.⁴² „Brandsch úr a maga részéről meg van győződve arról, hogy Ammende ebben az esetben csupán Bethlen gróf eszköze. Mivel állítólag apjától már nem kap pénzt, folyamatosan idegen támogatásra van utalva, és könnyen megnyerhető minden olyan feladatra, mely lehetővé teszi számára, hogy kalandorpolitikáját folytassa.”⁴³ Emellett, a nagynémet eszme híveként, Ammende tervezetét az általa örökérvényűnek tartott értéksorrend erőszakos felborításának látta. Az ugyanis szerinte nehezen volt beleilleszthető az „először a német érdek, aztán a saját kisebbség boldogulása, s végül esetleg a más kisebbségekkel való együttműködés” koncepciójába.⁴⁴

A német kisebbségek óvatosságában az is szerepet játszott, hogy ezáltal veszélyeztetve látták a Németországból érkező titkos támogatások folyóását. Elterjedtek ugyanis olyan hírek, hogy a külügyminisztérium felügyelte *Deutsche Stiftung* a konferencián részt vevő csoportok támogatását beszünteti, vagy legalábbis ideiglenesen szünetelteti.⁴⁵ Az a tény, hogy Kraher-Möllenberg elutasította a kongresszus ötletét, s hogy a német küldöttek útját végül mégis hajlandó volt finanszírozni a *Deutsche Stiftungon* keresztül, feltehetően csak annak volt köszönhető, hogy nem akarta elveszíteni a formálódó szervezet német tagjai felett gyakorolt befolyását.⁴⁶

A Népszövetségi Ligák Uniójának július 8-i varsói ülésén Ammende több nemzeti kisebbség képviselőjével is találkozott. A kongresszusi részvételi feltételek és a megtárgyalandó kérdések tisztázása során az egybegyűltek három fontos döntést hoztak: megegyeztek abban, hogy irredenta követeléseket megfogalmazók nem vehetnek részt az üléseken, a képviselt kisebbségnek a szervezettség egy bizonyos fokát el kell érnie, és az üléseken csak általános jogelvek és kérdések megvitatására kerül sor, konkrét panaszokkal nem foglalkoznak.⁴⁷ A találkozó színhelyéül Genfét jelölték ki, az időpontot pedig szeptemberre tűzték ki. Ezenkívül egy választott bizottságra bízták, hogy a következő, augusztus 25-i ülésén döntsön a konferenciával kapcsolatos még függő kérdésekben. Ettől kezdve a német külügyminisztériumnak már nem sok esélye volt arra,

hogy megakadályozza az összejövetelt, azt azonban mindenképpen el kívánta érní, hogy azt legalább ne Genfben, és ne szeptemberben, a Népszövetség közgyűlésének idején tartsák.

Amíg Ammende a különböző nemzeti kisebbségek vezetőivel, valamint a Népszövetség Titkárságának kisebbségi szekciójával folytatott tárgyalásokat, a *Wilhelmstrasse* illetékesei igyekeztek rábírní Paul Schiemannt, a német kisebbségek teljhatalmú megbízottját, hogy az augusztusi drezdai összejövetelen képviselje álláspontjukat.⁴⁸ Schiemann, akinek tekintélye a német kisebbségek körében ebben az időben megkérdőjelezhetetlen volt, s aki élvezte Bruns bizalmát is, erre előzetesen ígéretet is tett. A drezdai megbeszélés után azonban kénytelen volt közölni, hogy a kongresszus helye változatlanul Genf marad, s mindössze az időpontban sikerült némi eredményt elérnie, amennyiben szeptember helyett október 14-ére tűzték ki a nyitónapot.⁴⁹ A külügyminisztérium ugyan még ezután sem mondott le a kongresszus megbuktatásáról, de valójában már nem sokat tehetett. Annál kevésbé, mert időközben több német kisebbségi politikus is a személyes részvétel mellett döntött. Így tehát az *Auswärtiges Amt* közvetlenül a kongresszus előtt már csak a küldöttek önmérsékletében bízhatott. Mivel azonban az eseményekről első kézből kívánt értesülni, ezért a genfi német konzul felkérte a Németországi Népszövetségi Liga elnökét, Otto Junghannt, hogy külön jelentésben számoljon be az ülésen történekről.⁵⁰ Emellett Stresemann megbízottjaként az erdélyi szász származású Lutz Korodi is Genfbe utazott, hogy figyelemmel kísérsje az eseményeket.⁵¹

3.3 BETHLEN ÉS A MAGYAR KISEBBSÉGEK

Ammende 1925 nyarán meglehetősen nehéz helyzetbe került. Bár úgy tűnt, körutazása eredménnyel járt, a német külügyminisztérium támogatására nem számíthatott, és a német kisebbségi vezetők egy része is elzárkózott kezdeményezése elől. Ilyen körülmények között kereste fel augusztus 18-án a magyar miniszterelnököt, Bethlen Istvánt, akinek pozitív hozzáállása végül jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy terve ne kerüljön a süllyesztőbe.

A német külügyminisztérium illetékes munkatársai körében a nyár végén már elterjedt volt a nézet, hogy Ammende kezdeményezése mögött valójában Bethlen áll, aki a balti németet eszközként felhasználva igyek-

szik a genfi politikai porondon egy nagy propagandaértékű bíró szervezet létrehozni.⁵² Az *Auswärtiges Amt* munkatársainak gyanúja ugyan a magyar miniszterelnök külpolitikai koncepciójának ismeretében érthető volt, azonban annak megalapozottságát semmilyen forrás sem támasztja alá. Bethlen egyszerűen élt a kínálgató lehetőséggel, s a több oldalról is fenyegetett ötlet mögé állva mindent elkövetett azért, hogy a hasznosnak tartott kezdeményezés ne szenvedjen hajótörést.⁵³ Erre több közvetett bizonyíték is rendelkezésre áll. Egyrészt, Ammendének az Európai Német Népcsoportok Szövetségének 1922-es alakuló ülésére készített memorandumja már tartalmazta az európai nemzeti kisebbségek összefogásának gondolatát. Az ötlet tehát semmiképpen sem volt új keletű. Másrészt, még április 10-én levélben fordult Baranyai Zoltánhoz, a Népszövetség mellett működő magyar titkárság ügyvivőjéhez, melyben igyekezett kipuhatolni, vajon a magyar kisebbségek hajlandók lennének-e részt venni egy olyan konferencián, melynek alapelveit mellékelten megküldte neki.⁵⁴ Ha a Dísz tér vagy Bethlen felé már ebben az időben is kiépített csatornái lettek volna, úgy szinte biztos, hogy ez a levél egyenesen Budapestre érkezik. Végül Ammende egy 1933. április 8-i, Khuen-Héderváry Sándornak írt levelében utalt a Kongresszus megalapításának körülményeire és Bethlen abban játszott szerepére: „Ismeretes, hogy az európai nemzetiségek frontjának egész megalapítása annak idején egy Bethlen gróffal való véleménycsere után indult meg (a megbeszélés a gróf birtokán zajlott).”⁵⁵ Erre a megbeszélésre azonban 1925. augusztus 18-án kerül sor, amikor a szervezőmunka már gőzerővel folyt. Nehezen képzelhető el, hogy Ammende, aki ebben a levelében minden rábeszélőképességét latba vetve a magyar külügyminisztérium megingott bizalmának visszaszerzésére törekedett, ne utalt volna egy esetleges korábbi kapcsolatfelvételtre – amennyiben lett volna ilyen.

A fent említett április 10-i keltezésű levelében a német kisebbségek tárgyalásokra felhatalmazott képviselőjeként fordult Baranyaihoz. Felhatalmazása – ahogy ezt levelében meg is írta – a nemzeti kisebbségek vezető személyiségeivel folytatandó egyeztetésekre terjedt ki. Ez azonban egyáltalán nem jogosította fel kormányokkal folytatandó eszmecserekre. Ammende személyiségéből következett azonban, hogy a maga elé kitűzött célok elérése érdekében nem sokat törődött azokkal a korlátokkal, amelyeket az őt megbízó szervezet elé állított. Nemzetközi tapasztalatai és helyismerete alapján gyorsan felmérhette, hogy a magyar kisebbségek a magyar kormány előzetes beleegyezése nélkül semmilyen nemzetközi

akcióban nem lesznek hajlandók részt venni.⁵⁶ Miközben tehát a kisebbségek lehetséges hozzáállásáról látszólag Baranyai magánvéleményét tudakolta, biztos volt benne, hogy a diplomata kikéri a Dísz tér véleményét.⁵⁷ Ezzel a lépéssel Ammende egyértelműen elvetette annak még a halvány lehetőségét is, hogy a majdani szervezet kormányoktól minden tekintetben teljesen független, államok feletti politikát folytasson. Annál is könnyebben tehette ezt, mivel Németország érdekeit hosszú távon maga sem kívánta figyelmen kívül hagyni. Számára az adott pillanatban az volt az elsődleges cél, hogy az első konferencia minél reprezentatívabb legyen, s ehhez feltétlenül szüksége volt a magyar kisebbségek részvételére.

Baranyai tájékoztatta Ammende leveléről a magyar külügyminisztériumot, az ötlet támogatását mindenképpen megfontolandónak tartva. A Népszövetség kisebbségvédelmi garanciaejrásának jogszabályi és gyakorlati hiányosságait tökéletesen ismerő ügyvivő helyzetértékelésében kiemelte, hogy a terv megvalósulása növelhetné a kisebbségek nemzetközi politikai súlyát. Legfőbb érve pedig az volt, hogy a konferenciában csírájában benne rejlik egy genfi székhelyű állandó szervezet, s egy, a kisebbségek helyzetét folyamatosan figyelemmel követő politikai folyóirat vagy időszaki kiadvány lehetősége is.⁵⁸

Baranyai érvei Budapesten meghallgatásra találtak, s június 25-én közölte Ammendével, hogy érintkezésbe lépett „budapesti barátaival”, s egyetért a konferenciára vonatkozó előterjesztéssel.⁵⁹ Egyúttal arról is tájékoztatta, hogy a magyar kisebbségek részvételének tulajdonképpen nincs akadálya, s várható, hogy azok a közeljövőben érintkezésbe lépnek majd vele. Ettől kezdve Ammende már biztos lehetett abban, hogy a magyar külügyminisztérium jóindulatú figyelemmel kíséri kezdeményezését, s nem kell attól tartania, hogy a magyar kormány és a térség negyedik legnagyobb létszámú kisebbsége felől olyan támadások érik, mint az *Auswärtiges Amt* és egyes német kisebbségek részéről.

A Népszövetségi Ligák Uniójának július 8-i ülésén Ammende megbeszélést folytatott néhány, a kongresszus ötletét szimpátiával fogadó vezetővel. A találkozón Szüllő Géza, az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke is részt vett. Szüllőt az úgynevezett „összehívó konferencia” tagjává választották, melynek feladata az volt, hogy augusztus 25-én Drezdában tisztázza a még vitás kérdéseket, és megszövegezze a meghívót. Schiemann augusztus 8-án tudatta vele a találkozó pontos helyszínét és

időpontját, ő azonban az adott napon nem tudott elutazni Németországba.⁶⁰ A magyar kisebbségek képviselőjét ezért Ammende látta el.⁶¹

Bethlen és Ammende 1925. augusztus 18-i találkozásának megszervezéséről szinte semmit sem tudunk. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Ammende előzőleg tárgyalt Khuen-Héderváry Sándorral és Kánya Kálmánnal, a külügyminisztérium két kulcsfontosságú személyiségével.⁶² Az inkei birtokán éppen szabadságát töltő miniszterelnök elég fontosnak ítélte meg a kérdést ahhoz, hogy hajlandó legyen fogadni a német újságírókat. A megbeszélésről ugyan nem maradt feljegyzés, de a tárgyalás legfontosabb eredményei rekonstruálhatók a magyar külügyminisztérium ezt követő lépéseiből, valamint Welzeck német követ összefoglalójából, amelyet Bethlentől kért kihallgatásáról készített.

A nemzetközi kisebbségi összefogás Ammende által vázolt gondolata egyértelműen elnyerte Bethlen tetszését, s kilátásba helyezte, hogy a külügyminisztérium a magyar kisebbségi pártok figyelmét is felhívja a rendezvényre. Emellett magára vállalta a szeptemberben, Genfben megrendezendő kongresszus szervezési költségeinek egy részét is. Megígérte Ammendének, hogy a külügyminisztériumon keresztül 5000 márkát juttat el neki.⁶³ Ammende tájékoztatta a miniszterelnököt arról is, hogy a német külügyminisztérium elutasítja a genfi akció ötletét, mivel egyrészt attól tart, hogy Németország kezdeményezésének tartanak, másrészt el akarja kerülni az asszimiláció előrehaladott fokán álló evangélikus mazúriai lakosság lengyel nemzeti öntudatra ébredését.⁶⁴ Nem tudni, hogy a közlést Ammende csupán bizalmas tájékoztatásnak szánta-e, vagy azt remélte, az információ birtokában Bethlen esetleg képes lesz leszerelni az Auswärtiges Amt fenntartásait.

A német követ már a következő napon jelentette Berlinnek, hogy a miniszterelnök támogatandónak tartja a genfi kongresszus ötletét, és személyesen arra kéri a német külügyminisztériumot, hogy a magyar kormányhoz hasonlóan támogassa a nemzetközi összefogás gondolatát.⁶⁵ Emich berlini magyar követ pedig 20-án személyesen kereste fel Soehring titkos tanácsost, hogy megtudakolja, valóban az Ammende által közölt indokok tartják-e vissza a német külügyi vezetést a kongresszus támogatásától.⁶⁶ A követ csak másnap kapott hivatalos választ. Ekkor informálták, hogy Ammende „felhatalmazás és megfelelő tájékozottság nélkül nyilatkozott a német kormány álláspontjáról és indokairól.”⁶⁷ Bár hangsúlyozták, hogy a külügyminisztériumnak nincs befolyása az eseményekre, a helyszín és az időpont kiválasztását Berlin kifejezetten szerencsétlennek

tartja. Egyebekben pedig fenntartásait fogalmazta meg az európai kisebbségek „blokkszerű” tömörülésével kapcsolatban, s egy ilyen jellegű kongresszust elsősorban csak mint végső esetben felhasználandó eszközt tart értékesnek. A viszonyok tehát kezdtek kikristályosodni: a német külügyminisztérium egyre inkább biztos lehetett abban, hogy Bethlen mindent el fog követni a konferencia megvalósítása érdekében, a magyar külügyminisztérium pedig egyre kevésbé reménykedhetett abban, hogy a német féllel aktívan együttműködve, egy, a találkozó jelentőségén túlmutató együttműködést tudjon kialakítani a kisebbségek nemzetközi aktivitásának koordinálásában.

A kisebbségi összefogás gondolata valójában illeszkedett Bethlen Németországgal kapcsolatos hosszú távú külpolitikai törekvéseibe. A miniszterelnök, aki gyakorlatilag a külpolitika irányítását is felügyelte, evidenciának tartotta, hogy Magyarországnak lehetőség szerint minél jobb együttműködést kell kialakítania Németországgal, ha a revízió kérdésében, illetve rövid távon a kisebbségek helyzetében kedvező változást akar elérni.⁶⁸ Bethlen már 1923-ban igyekezett Stresemannt a német–magyar együttműködés szükségességének gondolatára ráhangolni. A próbálkozás azonban nem járt eredménnyel, mivel a német külügyminiszter nem tartotta időszerűnek a háborús vereséget szenvedett két ország szorosabb kooperációját.⁶⁹ A német külpolitika Magyarországgal kapcsolatos visszafogottságának egyik oka az volt, hogy Németország szemében a régió jelentősége a nyugati és a keleti politika primátusa miatt hosszú időre leértékelődött. A kisállamokkal igyekezett ugyan minél jobb gazdasági kapcsolatokat kiépíteni, de az aktívabb, demonstratív elemeket felvonultató külpolitikától tartózkodott. Ráadásul Magyarország sem gazdaságilag, sem politikailag nem számított ez idő tájt kiemelten fontos államnak a térségben. Az *Auswärtiges Amt* vezető munkatársainak körében a magyar revíziós törekvések egyáltalán nem váltottak ki lelkesedést, hiszen országuk a régió nyugalalmában volt érdekelt.⁷⁰ A német külügyminisztériumnak ez a helyzetértékelése a weimari időszakban mindvégig axióma maradt, s Bethlennek lényegében később sem sikerült Stresemannt ebből az alapállásból elmozdítania.

A magyar miniszterelnök Ammende tervét Németország Népszövetségbe való belépésével összefüggésben különösen értékesnek látta. Azt igyekezett ugyanis elérni, hogy a két ország a népszövetségi kisebbségvédelem kérdésében összehangoltan járjon el. Erre a törekvésére külön kitért a Welczeckkel folytatott, augusztus 27-i megbeszélésén is. „Beth-

len, aki minden adódó alkalommal utal egy egységes, kifelé magától értendően lehetőleg leplezendő politikai munkaterv megalkotásának szükségességére, melyben Magyarország és Németország megfelelő módon felosztaná a szerepeket egymás közt, úgy gondolja, hogy éppen a hatékony kisebbségvédelem elérésének mindkettőnk számára oly fontos kérdésében – főleg a békeszerződések következtében elvesztett területeken – különösen kedvező lehetőség kínálkozik a közös taktikai együttműködésre.”⁷¹ A miniszterelnök a Kongresszust egy kisebbségi újsággal rendelkező hatékony propagandaeszköznek vizionálta, amely arra hivatott, hogy a nyilvánosság erejére építve Németország és Magyarország kisebbségvédelem területén megvalósítandó együttműködését támogassa.⁷²

Welczeck, aki a térségben állomásozó német követek közül azok közé tartozott, akik egyértelműen károsnak tartották a genfi konferencia ötletét, nyíltan beszélt Bethlennel a külügyi hivatal aggályairól – természetesen a belpolitikai jellegű fenntartásokat nem érintve. Emellett igyekezett Ammende személyének dezavualásával Bethlen bizalmát is megingatni. Az újságíró a német külügyminisztérium számára elfogadhatatlan kalandorként jellemezte, s személyét a kongresszussal szembeni legfőbb német fenntartás forrásának jelölte meg. Ezzel sikerült is meglepnie a miniszterelnököt, aki mindeddig feltehetően nem tudta, hogy ilyen mély bizalmi válság alakult ki a fő szervező és a berlini miniszteriális bürokrácia között. Ezután azonban ő lepte meg a német követet, amikor közölte vele, hogy ez esetben Ammende személye minden bizonnyal pótolható lesz egy másik német kisebbségi politikussal, esetleg egy erdélyi szásszal. Bethlen számára ugyanis nyilvánvalóan nem a személy volt a fontos, hanem maga az ügy, s hajlandó lett volna gondolkodás nélkül áldozni az egyébként önmagában feltehetően nem túl jelentősnek tartott Ammendét.

A kihallgatáson elhangzottakból Welczeck azt a következtetést vonta le, hogy Bethlen elszánta magát a genfi akció beindításának támogatására, lehetőség szerint Németországgal, de szükség esetén nélküle is. Bár továbbra is fenntartotta álláspontját, hogy Berlinnek távol kell tartania magát a szervezkedéstől, felettesei figyelmét szükségesnek tartotta felhívni két aggasztó körülményre. Egyrészt arra, hogy Németország mereven elutasító álláspontja esetleg hátrányosan érintheti a német–magyar kapcsolatokat, s ezen belül a magyarországi német kisebbség helyzetének javítása érdekében kifejtett német erőfeszítéseket. Másrészt tartott tőle, hogy Bethlen mindenképpen megrendezteti a kongresszust, s ezen eset-

leg a német kisebbségek is részt vesznek, akár Németország rosszallása ellenére is.⁷³

Bethlen a német követ meggyőzése érdekében elsősorban az Ammenderterv nemzetközi összefüggéseinek kidomborítására koncentrált. Joggal feltételezhető azonban, hogy az elsődlegesnek tekintett cél mellett már ekkor számításba vette az államok feletti kisebbségi együttműködés másikat, Magyarország számára legalább ekkora jelentőségű, bár a realitásokat tekintve kétségtől esetleges hozadékát. Budapest ugyanis szerette volna, ha a terv megvalósulása az utódállamok német és magyar kisebbségeit hozzásegíti ahhoz, hogy taktikai és stratégiai lépéseiket összehangolják. Egy ilyen együttműködés a magyar kisebbségek pozíciójának megerősödését, s ezzel párhuzamosan az érintett államok homogenizációs törekvéseinek gyengítését célozta volna. Welczeck azonban nem hagyott kétséget afelől, hogy ez egyelőre csak vágyálomnak tekinthető. Németország elutasító álláspontját ugyanis többek között azzal indokolta, hogy a német kisebbségek helyzetében az elmúlt időben pozitív változások történtek az utódállamokban, s ezért azoknak a jövőben is mindent el kell követniük az adott szituáció további javítására.

Bár a német követ Bethlennel folytatott megbeszéléséből azt szűrte le, hogy a miniszterelnök mindenképpen támogatni fogja Ammende tervét, a magyar külügyminisztériumban valójában bizonytalanság uralkodott a kérdést illetően, igaz csak pár napig. Ezt az okozta, hogy Ammende előzőleg arról tájékoztatta Khuen-Héderváry Sándort, hogy a kongresszust csak akkor hívja össze, ha sikerül megszereznie a német külügyi illetékesek beleegyezését. Welczeck közlése és a berlini magyar követ jelentése azonban egybehangzóan arról tanúskodott, hogy Berlin nem helyesli a genfi akciót. Ammende viszont augusztus 27-én arról értesítette Khuen-Héderváryt, hogy a drezdai megbeszélés eredményeként a nemzetközi találkozót mindenképpen megtartják, méghozzá Genfben, de csak október 14–16-án, mivel Schiemann kényszerhelyzetben lévén nem fogadhatta el a szeptemberi időpontot.⁷⁴ A magyar illetékesek nem tudtak mit kezdeni ezzel az ellentmondással, ezért utasították a berlini követet, hogy tisztázza a helyzetet.⁷⁵ A beígért összeg folyósítását pedig a kért felvilágosításoktól tették függővé. Emich beszélt Ammendével, de felkereste a német külügyminisztériumot is, ahol megerősítették, hogy Drezdában a kisebbségek valóban Genf és egy októberi időpont mellett döntöttek.⁷⁶ Ettől kezdve a külügyminisztérium még meglévő fenntartásai eloszlottak, hisz' minden jel arra utalt, hogy az *Auswärtiges Amt* jobb híján belenyugodott

a helyzetbe, s a német kisebbségek is meg fognak jelenni a kongresszuson.⁷⁷ Ezért aztán Kánya a szeptember 7-i futárpostával 5000 márkának megfelelő dollárt küldött a berlini követségre azzal az utasítással, hogy azt adják át Ammendének.

A külügyminisztérium természetesen hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyar kisebbségek is elküldjék bizalmi embereiket Svájcba. A csehszlovákiai magyar kisebbségi vezetők közül Szüllő és Flachbarth a Népszövetségi Ligák Uniójának üléseiről már ismerte Ammendét. A július 8-i varsói konferencia óta pedig biztosan kapcsolatban álltak egymással. Az ő esetükben nem is volt szükség a külügyminisztérium közvetítésére. Amíg a romániai magyar kisebbség politikai vezetőit sem kellett a részvétel szükségességéről győzködni, a jugoszláviai Magyar Pártot már csak nyomásgyakorlással lehetett rábírní arra, hogy képviselőket küldjön Genfbe.

Ammende körutazása során már június első felében találkozott a Magyar Párt néhány képviselőjével Kolozsváron.⁷⁸ Informálta őket tervéről, s arról, hogy ötletét támogatja a csehszlovákiai magyarság vezető politikusa, Szüllő Géza is. Az Országos Magyar Párt tehát már nyár elején tudott a készülő rendezvényről. Ugron István fel is kérte Balogh Arthur nyugalmazott egyetemi tanárt és Jakabffy Elemért, a párt befolyásos politikusát, hogy ha a konferencia tényleg összeül, képviseljek a romániai magyarság politikai szervezetét. Jakabffy két feltételhez kötötte részvételét: meg akart győződni arról, hogy „Ammende nem bolsevik pénzeken működik”, s biztos akart lenni abban, hogy a szászokat is vezető politikusok képviselik majd.⁷⁹ Mikor mindkét kérdésre megnyugtató választ kapott, igent mondott.⁸⁰ A magyar külügyminisztérium azért biztos, ami biztos alapon genfi képviselőtén keresztül értesítette az épp ott tartózkodó Ugront, hogy vegye fel a kapcsolatot Ammendével.⁸¹ A találkozó létre is jött, s Ammende felkérte a magyar párt elnökét, hogy fogadja el a kongresszus egyik alelnöki tisztét.⁸² Ugron ezt elhárította, s inkább Szüllőt javasolta erre a posztra. „Ugron úr azért utasította el magától a ráesett választást, mert genfi tapasztalatai alapján nem tartja célszerűnek, hogy a romániai magyar kisebbségek hathatósabb védelmére kezdeményezett ezen újabb kísérletezésnél túlságosan előtérbe lépjen, mielőtt az összeülő kongresszus politikai és morális súlya, összetétele és viszonya a Népszövetséghez nem tisztázódik”.⁸³ A magyar politikus tehát, ami személylét, mint az OMP legfőbb exponensét illeti, várakozó állápontra helyezkedett. Arra azonban igyekezett rábeszélni Ammendét, hogy az üléseken

csak a kishatalmak és mindenekelőtt az utódállamok kisebbségei vegyenek részt. A nagyhatalmak kisebbségeinek meghívását hibás döntésnek tartotta.⁸⁴ Indokaira a jelentés nem tért ki, de nyilvánvalóan attól tartott, hogy a nemzetközi politikai életre meghatározó befolyással rendelkező államok ebben az esetben szembefordulhatnak a kezdeményezéssel, ami nemcsak az ülés nemzetközi visszhangjára nyomná rá bélyegét, hanem esetleg kedvezőtlen népszövetségi következményekkel is járhatna.

A romániai magyarok részvételében tehát Ammende biztos lehetett. Igyekezett azonban a kongresszust lehetőleg minden oldalról levédeni, mivel állítólag információkat kapott arról, hogy a román kormány nem szándékozik kiengedni a kisebbségi vezetőket. Kihallgatást kért ezért a Genfben tartózkodó Duca külügyminisztertől, és megmutatta neki a kongresszus hivatalos meghívóját, valamint az előkészített, elfogadásra váró határozatok szövegét. Ezek után Duca – Ammende beszámolója szerint – beleegyezését adta a delegáltak kiutazásához.⁸⁵

A jugoszláviai magyar kisebbség esetében a külügyminisztérium már egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy a Magyar Párt vezetőit rá tudja bírni képviselői elküldésére. A politikai vezetők ugyanis ebben az országban a retorzióktól való félelem miatt kerültek minden olyan lépést, amellyel magukra vonhatták a kormány haragját. A Dísz tér ezért a magyar követeket eredetileg azzal a generális utasítással látta el, hogy kerüljék a magyar vezető személyiségekkel való közvetlen érintkezést, hogy azoknak ebből semmilyen hátránya ne származhasson.⁸⁶ Az ügy fontosságára való tekintettel azonban a külügyminisztérium utasította Wodianer Andor ideiglenes ügyvivőt, hogy vegye fel a kapcsolatot a Magyar Párt megbízható tagjaival, s tájékoztassa őket Budapest Ammendével kapcsolatos álláspontjáról. Wodianer megbízottjának nem sikerült találkoznia egyetlen vezető személyiséggel sem, mivel azok nem voltak hajlandók kitenni magukat a követséggel való érintkezés veszélyének. Így jobb híján Fáth Ferenc apátplébánossal, a *Délbácska* alapító szerkesztőjével beszélt meg a kérdést.⁸⁷ Fáth azonban nem tartozott a Magyar Párt vezetőségéhez, ezért Budapest nem tartotta kívánatosnak, hogy a szervezésben részt vegyen,⁸⁸ és egyúttal határozott hangú figyelmeztetést küldött a magyar politikusoknak: „Kérem, szíveskedjék a vajdasági vezető magyar körökkel szemben belátása szerint alkalom adtán kifejezésre juttatni, hogy tekintettel arra, hogy kisebbségi jogai megvédésére kínálkozó alkalmakat áldozatkészség hiányából ekként elmulasztják, csak magukra vesznek, ha jogaikat érvényesülésre juttatni nem lesznek képesek, sőt a jö-

vőben a szerb kormánynak és köröknek merészsége velük szemben csak növekedni fog.”⁸⁹

Szeptember végén még mindig úgy tűnt, hogy a magyar kisebbség megbízásából senki sem fog Genfbe utazni, pedig Stefan Kraft, a jugoszláviai német párt vezetője a német parlamenti klub titkára útján külön megkereste Várady Imrét Nagybecskereken, hogy rábírja a részvételre.⁹⁰ Végül a határnap előtt pár nappal a követség erélyesebb fellépésének eredményeként megszületett a pozitív döntés: a párt bánáti vezetője, Várady Imre ugyan egyéb halaszthatatlan teendőire hivatkozva kimentette magát, de a bácskai csoport végül hosszas vita után úgy döntött, hogy Deák Leót elküldi a kongresszusra.⁹¹ Hezitálásuk egyik fő oka az volt, hogy a magyar párt éppen választási paktumra készült a Radikális Párttal, s az együttműködést nem szívesen tették kockára. A külügyminisztérium azonnal tájékoztatta Baranyait Genfben, hogy a jugoszláviai magyar kisebbséget a zombori ügyvéd fogja képviselni, aki ugyan „a pártnak nem prominens tagja”, de ami fontos, „feltétlenül megbízható”.⁹²

A magyar kisebbségek képviselete tehát megoldódott. Volt azonban a tervezett nemzetközi együttműködésnek egy másik aspektusa is, amellyel a magyar kormánynak feltétlenül számolnia kellett. Ez pedig a magyarországi német kisebbség kongresszuson való részvételének a kérdése volt. Baranyai idézett júniusi levelében, amelyben az Ammende-terv Magyarország és a magyar kisebbségek számára előnyös voltát hangsúlyozta, külön felhívta a figyelmet erre az összefüggésre. A diplomata tisztában volt azzal, hogy a magyar kormány számára kellemetlen helyzet állna elő abban az esetben, ha a határon túli magyar kisebbségi szervezetek elküldenék képviselőiket a kongresszusra, viszont a legnagyobb magyarországi nemzeti kisebbség reprezentációja nem valósulna meg. Javaslatá egyúttal arról is árulkodik, hogy a magyar külügyminisztérium ebben a kérdésben is kezdettől fogva a rendezvény instrumentalizálására törekedett: olyan lojális politikusok kiutazásának támogatását javasolta ugyanis, akik szükség esetén készek a magyar kisebbségpolitika védelmére kelni.⁹³

Az aggodalom nem volt teljesen alaptalan, ugyanis a magyar kisebbségpolitikát a németországi, valamint a szomszéd államokbeli német sajtó már régóta keményen ostromozta. Ráadásul a kérdés a két ország diplomáciai kapcsolataiban is állandóan napirenden volt. A kisebbségi oktatásról szóló törvényt ugyan a magyar parlament 1923-ban elfogadta, de ez – főleg a közigazgatás és az egyházak negatív hozzáállása miatt – valójában nem járult hozzá egy önálló, német tannyelvű iskolahálózat kialakulásá-

hoz.⁹⁴ Ráadásul a német kisebbségnek 1922 után nem volt önálló politikai pártja sem, s az MNNE is csak 1924-ben alakulhatott meg.⁹⁵ Az ez utóbbi fejlemény fölött érzett német örömet azonban beárnyékolta, hogy az egyesület vezetőségének lojalitását a kormány hozzá hú emberek vezető pozícióba való juttatásával igyekezett biztosítani.⁹⁶

A kisebbség vezető személyiségei viszont – elsősorban Jakob Bleyer és Guido Gündisch – már a húszas évek elején felvették a kapcsolatot a német kormányokkal annak érdekében, hogy azok a magyar kormányt bírják rá kisebbségpolitikájának megváltoztatására.⁹⁷ Emellett érintkezésbe léptek a szomszéd államokban élő német vezetőkkel is, sajtótámogatást kérve tőlük.⁹⁸

Ammende augusztus végén, szeptember elején még arról értesítette Khuen-Héderváryt, hogy a magyarországi német kisebbség vezetői a német hivatalos köröknek a mozgalomba való beleegyezésétől teszik függővé részvételüket.⁹⁹ Nem lehet tudni, hogy ezt valóban komolyan gondolták-e, vagy hozzáállásuk csak később változott meg, s ugyancsak kérdéses, vajon végső döntésükben mekkora szerepet játszott az a tény, hogy Bethlen teljes mellszélességgel kiállt a kongresszus terve mellett. Az mindenestre biztos, hogy a nagy publicitással kecsesgető eseményen való megjelenéshez végső soron nekik is érdekük fűződött. Remélhető volt ugyanis, hogy egyrészt a nemzetközi figyelem, másrészt a magyar és a német kisebbségek esetleges együttműködése álláspontjának felülvizsgálására készítheti a magyar kormányt, s végre valóban elkötelezi magát a németiség kulturális és oktatási igényeinek kielégítése mellett. Mindenestre október 1-jén Gündisch arról értesítette a budapesti német követet, hogy ők is elküldik képviselőjüket Genfbe.¹⁰⁰

Miközben a delegáltak már az útra készülődtek, Ammendére – az ülések technikai háttérének biztosítása mellett – még két fontos feladat várt. A Népszövetség Titkárságának kisebbségi szekciójában dolgozó hivatalnokokkal már a nyár folyamán felvette a kapcsolatot, és igyekezett eloszlalni az összefüggéssel kapcsolatos fenntartásaikat.¹⁰¹ Törekvése azonban nem járt sikerrel. Az osztály vezetője és munkatársai is távolságtartással kezelték az ügyet. Nem sikerült őket meggyőzni arról, hogy a rendezvény valójában egyfajta tudományos tanácskozás lesz, s nem irányul sem a Népszövetség, sem annak tagállamai ellen. Bár nem sikerült a Titkárság támogatásának megszerzése, de még a jóindulatú semlegesség biztosítása sem, Ammende meghívta a rendezvényre a szekció vezetőjét, sőt magát a főtitkárt, Sir Eric Drummondot is.¹⁰²

Legalább ilyen fontos feladat volt azonban, hogy a sajtó képviselői időben tudomást szerezzenek a kongresszusról. A vezető svájci lapok már szeptemberben közöltek cikkeket a tervezett összezejövetelről.¹⁰³ Mindennél fontosabb volt azonban, hogy az ülésekről minél több lap számoljon be, s lehetőleg ne csak svájci újságírók jelenjenek meg az eseményen, hanem a külföldi lapok Svájcba akkreditált tudósítói is. Ammende ezért közvetlenül a kongresszus előtt Locarnóba utazott, ahol az éppen zajló történelmi jelentőségű tárgyalások miatt szinte minden jelentős európai lap képviseltette magát.¹⁰⁴ Kollégáit igyekezett meggyőzni a genfi rendezvény jelentőségéről, s elérni, hogy közülük minél többen adjanak hírt újságaik hasábjain a szervezett kisebbségek nemzetközi összefogásának megvalósulásáról.

A hónapokig tartó szervezőmunka tehát végső fázisához érkezett. Már csak az érdemi munka volt hátra. Az azonban eldőlt, hogy az európai nemzeti kisebbségek jelentős része elküldi képviselőit a háromnapos rendezvényre. Ha a népszövetségi bürokrácia szimpátiáját nem is sikerült megszerezni, remélhető volt, hogy az európai államok nyilvánossága értesülni fog az eseményről. A magyar külügyminisztérium tehát nagy várakozással tekinthetett az összezejövetel elé.

3.4 AZ ELSŐ KONGRESSZUS ÉS A MAGYAR KÜLDÖTTEK

A kiutazó magyar kisebbségi politikusok az utódállamok magyarságának képviselőjében jelentek meg Genfben. Valójában fel sem vetődött, hogy a résztvevők kiválasztásában bármiféle demokratikus döntéshozatali mechanizmus érvényesüljön, és ne a magyar pártoknak, illetve azok meghatározó személyiségeinek szava legyen a döntő. Annál is inkább így volt ez, mivel a magyar külügyminisztérium mindenképpen a magyar kormány bizalmát élvező politikai erők és politikusok részvételét szorgalmazta.¹⁰⁵

A magyar küldöttek nem együtt utaztak Svájcba. Jakabffy Elemér és Balogh Arthur, valamint Flachbarth Ernő már október 12-én megérkezett Genfbe, míg Szüllő Géza és Deák Leó csak másnap.¹⁰⁶ Baranyai természetesen tudott érkezésükről, s rögtön fel is vette velük a kapcsolatot. Egyedül Deákot nem ismerte közülük személyesen. Az alatt a pár nap alatt, amit Genfben töltöttek, többször is találkozott velük, s ennek köszönhetően első kézből értesülhetett az üléseken történekről. Meghívta őket ebédre, és részt vett a 16-án délután tartott külön megbeszélésükön is.¹⁰⁷ A trianoni békeszerződés aláírása óta állítólag ez volt az első olyan

találkozó, amelyen mindhárom magyar kisebbség képviseltette magát, s ez csak tovább növelte a küldöttek és Baranyai szemében a kongresszus jelentőségét.¹⁰⁸ Flachbarth Jakabffy lapjának, a Magyar Kisebbségnek május 1-jei számában már felpanaszolta egyszer, hogy a német kisebbségekkel szemben az utódállamok magyar kisebbségei eddig még nem alakították meg államok feletti szervezetüket.¹⁰⁹ E hiány ideiglenes áthidalására 16-i tanácskozásukon megegyeztek abban, hogy a Magyar Kisebbséget általános magyar kisebbségpolitikai folyóirattá fejlesztik, s Flachbarth, valamint Deák is ígéretet tett arra, hogy a lapot rendszeresen ellátja saját kisebbsége sorsával foglalkozó cikkeivel.¹¹⁰

Baranyai tevékenysége azonban nem merült ki a magyar képviselőkkel való kapcsolattartásban és az információk begyűjtésében. A magyar diplomata feladata volt az is, hogy a kongresszuson történekről a magyarországi újságolvasók is értesüljenek. Ezért napjában kétszer táviratot küldött az MTI-nek, melynek híradásait aztán a vezető magyar napilapok is átvették. Emellett igyekezett a kisebbségek érdekében lobbizni. 17-én délben Szüllőt és Flachbarthot egy ebéd keretében összehozta a Titkárság kisebbségi szekciójának munkatársával, Pablo Azcáratéval.¹¹¹ A cseh-szlovákiai magyarság ugyanis egy petíciót juttatott el a Népszövetséghez, amelyben az állampolgársági kérdés szabályozásának visszasságaira hívta fel a figyelmet.¹¹² Azcárate tájékoztatta a politikusokat, hogy panaszuk már a hármass bizottság előtt van, s komoly vizsgálatot ígért.

Miután a kisebbségek képviselői leadták megbízóleveleiket, 14-én késő délelőtt zárt ajtók mögött megkezdődött a nyilvános konferenciát megelőző, úgynevezett előértekezlet. Az ülésen 28 szervezett kisebbség 50 küldöttel képviseltette magát, akik 12 államból érkeztek és 12 nemzetiséghez tartoztak.¹¹³ A délelőtti ülésnek az ismerkedésen túl mindössze annyi feladata volt, hogy megválasszon egy grémiumot, mely délutáni ülésén a kongresszussal kapcsolatban felmerülő összes még függő kérdésben hivatott dönteni. Emellett meg kellett határoznia az Elnökség összetételét, és elő kellett készítenie a határozatok szövegét is. A 12 tagú grémiumba a három összehívón kívül valamennyi nemzetiség delegált egy-egy személyt.¹¹⁴ Mivel Szüllő az összehívók egyike volt, a testületbe Jakabffy megválasztásával két magyar is bekerült. A grémium javaslatot tett az ötfős Elnökségre, s előkészítette a határozatok szövegét, amit aztán az elnöknék megválasztott Wilfan később a kongresszus plenáris ülésére elé terjesztett.¹¹⁵ A kongresszus 15–16-án négyszer ülésezett. Az összehívók üdvözlőbeszédei után a meghirdetett témaköröket általában bevezető

előadások vezették fel, melyekhez mindenki hozzászólhatott. Az ülések végén pedig szavaztak a határozatok előkészített szövegéről.

Jakabffy, aki később a nyilvános üléseken nem szólalt fel, a grémium tagjaként aktívan kivette részét a vitás kérdések tisztázásából. Taktikai érzéke és kompromisszumkészsége annyira elnyerte Ammende tetszését, hogy a konferencia után az észtországi magyar követtel folytatott megbeszélésén egyenesen őt nevezte a magyar csoport vezetésére leginkább alkalmas személyiségnek.¹¹⁶

Az egyik feszültségforrás a kisebbségi küldöttek legitimitásának kérdésével függött össze. Ljubomir Miletics, a bolgár akadémia elnöke ugyanis a jugoszláviai macedónok képviselőjében kívánt részt venni a kongresszuson. A testület egyhangúlag elutasította jelentkezését, mivel Miletics Bulgária állampolgára volt, s az összehívók tartottak attól, hogy részvétele diszkreditálná a tanácskozást.¹¹⁷ A kérdés már előző nap is borzolta a kedélyeket, amikor a megbízólevelek átadása során közölték az idős politikussal, hogy teljes jogú delegáltként nem vehet részt az ülésen. Az olaszországi szlovén Wilfan ekkor nehéz helyzetbe került, mivel Miletics megvádolta, hogy csak a délszláv állam érdekeit tartja szem előtt. Jakabffy ekkor, felmérve a kérdés jelentőségét, Wilfan mellé állt, s kijelentette, hogy ő maga sem venne részt olyan kongresszuson, amelyen a kisebbségeket külföldön élő emigránsok képviselik. Kompromisszumos megoldásként azonban azt javasolta Ammendének, hogy hozza nyilvánosságra a politikus jelentkezését, s ezzel jelezze a macedón csoportok felé, hogy Miletics valóban eljár az érdekekben. A kongresszus ezzel két legyet ütött egy csapásra: egyrészt megvédte a politikust az esetleges ott-honi támadásoktól, másrészt bizonyíthatta a külvilágnak, hogy a kisebbségek összefüvetele szigorúan ragaszkodik a legális alapokhoz.¹¹⁸

Az emigránskérdés kezelésénél azonban sokkal komolyabb problémával is szembe kellett nézniük, amikor két, a közös platformot megkérdőjelező, egymással összeegyeztethetetlen elvi jellegű kifogás kérdésében kellett állást foglalniuk. A kulturális autonómia követelését a lengyelországi ukránok és fehéroroszok kevésnek, a németországi dánok ezzel szemben túlságosan is soknak tartották. Az ukrán képviselők kijelentették, hogy csak abban az esetben hajlandók részt venni a másnapi ülésen, ha a kongresszus állást foglal a népek önrendelkezési joga mellett. A grémium elutasította a javaslatot. Jakabffy visszaemlékezése egyértelművé teszi, hogy az elutasítás nem annyira az elvvel szembeni fenntartások miatt történt, mint inkább azért, mert a követelés fegyvert adott volna

a nemzetközi kisebbségi összefogás gondolatát amúgy is görbe szemmel néző államok kezébe.¹¹⁹ Ezek után az ukrán és fehérorosz képviselők csak megfigyelőként vettek részt az üléseken.

Még ennél is nagyobb gondot okozott azonban, hogy a németországi dánok képviselője, E. Christiansen egyértelműen elutasította a kulturális autonómiát mint elérendő célt. Érveiben arra helyezte a hangsúlyt, hogy az csak a szociálisan erős kisebbségeknek kínál megoldást, a gyengéknek azonban, mint amilyen az dél-schleswigi dán is, kifejezetten hátrányos. Ő a kisebbségi kérdés dániai kezelését tekintette irányadónak, s elvárta a német államtól, hogy a kisebbségi intézmények fenntartására és működtetésére vállaljon anyagi kötelezettséget.¹²⁰ Állásfoglalásához csatlakozott a németországi lengyelek küldötte is. Önmagában véve nem is annyira a kulturális autonómia gondolatának elutasítása jelentette itt a problémát, hanem az, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy nagyon komoly ellentétek húzódnak meg a háttérben.¹²¹ Ez akkor vált világossá, mikor a grémium felhívta a tiltakozók figyelmét arra, hogy a határozati javaslat nem irányozza elő, hogy az autonómiáért minden kisebbségnek küzdenie kell, csupán azt, hogy az államoknak az ilyen igény jelentkezése esetén lehetővé kell tenniük, hogy a kisebbségek személyi vagy területi alapon önkormányzatokat hozhassanak létre. Bár ez világos beszéd volt, a dánok és lengyelek közölték, hogy a határozati javaslatot nem szavazzák meg, s a nyílt ülésen is hangot adnak majd fenntartásuknak.

Volt még egy kérdés, ami nagy vitát váltott ki, s melynek megoldásához szükség volt Jakabffy kompromisszumkereső hozzáállására. Sierakowski, aki a németországi lengyelek képviselőjében jelent meg a kongresszuson, szükségesnek tartotta, hogy a résztvevők határozatban fejezzék ki lojalitásukat az iránt az állam iránt, amelyben élnek. Erre azonban a többség nem volt hajlandó.¹²² Végül Jakabffy azt javasolta, hogy az egyik határozat szövegén elvégzett apró módosítással húzzák ki a kérdés méregfogát. Az „állami együttműködés” kifejezés „lojális együttműködés”-re cserélésével így egy olyan szövegrész keletkezett, melyet végül a lengyel politikus is elfogadhatónak talált.¹²³

Ezek után másnap megkezdődhettek a nyilvános ülések.¹²⁴ Bár az ukránok és fehéroroszek kivülmaradásukat indokló deklarációját felolvasták, s a németországi kisebbségek vezetői is beleszólték hozzászólásaikba fenntartásaikat, a kongresszus rendbontás nélkül, fegyelmezetten zajlott le. A magyar kisebbségek részéről Szüllő, Balogh és Flachbarth szólalt fel. A jó szónoki képességgel megáldott Szüllő üdvözlő beszédében,

amelyet a kongresszus egyik összehívójaként tartott, a világot elnyomókra és elnyomottakra osztotta fel. A többség-kisebbség koordinátarendszerében a kisebbségek természetes jogainak követelését evidenciaként kezelő politikus saját érdekeik felismerésére szólította fel az európai államokat, amikor a kisebbségek elnyomását a bolsevizmus előretörésének lehetőségével hozta kapcsolatba: „A bolsevizmus, mely a jelen kultúrájára tör, és Európa társadalmi szervezetét a megsemmisítéssel fenyegeti, elismeri azon kisebbségi jogokat, melyektől mi megfosztattunk. Ha tehát a kétségbeesés a kisebbségeknek rossz tanácsot talál adni, ez egyúttal a jelen kultúráját is veszélybe döntheti.”¹²⁵ Balogh a higgadt jogász mértéktartásával érvelt tézise mellett, mely szerint a nemzeti kisebbségek kérdése összeurópai ügy, s a kérdés megnyugtató rendezése a béke megőrzésének egyenesen előfeltétele.¹²⁶ A két előadó tartotta magát ahhoz az előzetes megállapodáshoz, mely szerint egyetlen szónok sem hánytorgathat fel konkrét sérelmeket, s nem állíthatja pellengérré azt az államot, amelyből érkezett. Flachbarth azonban az esemény propagandaértékét szem előtt tartva figyelmen kívül hagyta ezt a szabályt, s felszólalásában Kossuth eszményeit és Horvátországnak a Magyar Királyságon belül egykor élvezett autonómiáját szembeállította az aktuális csehszlovákiai helyzettel, ahol Kárpátalja autonómiája a kisebbségi szerződésben foglalt kötelezettségek ellenére sem valósult meg. Egyúttal biztosította szlovák és ruszin „testvéreit”, hogy a magyarság mellettük áll jogos céljaikért folytatott harcukban. Ez azonban már túlment azon a fokon, amit a levezető elnök elnézhetett, s megvonta tőle a szót.¹²⁷

A kongresszuson négy határozatot fogadtak el. Az első állást foglalt az állampolgári jogegyenlőség és a kisebbségek kulturális és gazdasági fejlődésének szabadsága mellett. A második a személyi vagy területi alapon szerveződő kisebbségi önkormányzatok jelentőségét hangsúlyozta. A harmadik felhívta a Népszövetség figyelmét a kisebbségvédelmi szerződésekben foglaltak betartásának fontosságára, az utolsó pedig köszönetet mondott mindazon nemzetközi szervezeteknek, amelyek a kisebbségi problémák megoldásán fáradoztak.¹²⁸ Végezetül felkérték a választmányt, hogy a jövő évben szervezzen meg egy újabb konferenciát, s a konkrét előkészületi munkákkal Ammendét bízták meg.

3.5 A KONGRESSZUS MAGYAR ÉRTÉKELÉSE

A kongresszuson részt vevő magyar kisebbségi vezetők kivétel nélkül jó benyomásokkal tértek haza Svájcból.¹²⁹ A konferencián tapasztalt összességében jó hangulat, a megkezdett munka folytatásának elvi lehetősége, valamint a mindent egybevetve pozitív nemzetközi sajtóvisszhang bizakodással töltötte el őket. Ráadásul országaik napilapjainak többsége – ha nem is lelkesedett a kisebbségek nemzetközi összefogásának gondolatáért – értékelésében nem gyakorolt megsemmisítő kritikát a rendezvény fölött.¹³⁰ A legtöbb magyarországi országos napilap, politikai orientációtól függetlenül, folyamatosan tudósított a kongresszuson törtétekről. Beszámolóik főleg az MTI-jelentésekre hagyatkoztak, s összefoglalóik korrekt tájékoztatást nyújtottak az eseményről.¹³¹ Természetesen a magyar kisebbségi sajtó is ráharapott a témára, s igyekezett informálni a magyar olvasókat. Több résztvevővel is készítettek interjút, s ezekből egyértelműen kiolvasható azok optimizmusa. A pozitív hozzáállás legékezebb bizonyítéka azonban az a tény volt, hogy a Magyar Kisebbség, amely a kongresszus óta a magyar kisebbségek általános kisebbségpolitikai folyóiratának számított, november 1-jei összevont számában 64 oldalon szólott be az eseményről. Balogh Arthur a lap hasábjain egyenesen a kisebbségvédelem területén beköszöntött új korszak nyitányaként értékelte a háromnapos összejövetelt. Elsősorban azért, mert a nemzeti kisebbségek szolidaritásának deklarálásával és a tagcsoportok megszervezésével szerinte olyan új tényező jelent meg a nemzetközi politikai porondon, amellyel az államok a jövőben kénytelenek lesznek számolni.¹³² Dekodolva: egy nyomásgyakorlásra is képes európai kisebbségi lobbis van születőben.

A reménykeltő kisebbségi összefogás nagyszerűségére koncentráló, s ezért szükségképpen az általánosságok szintjén mozgó cikkek mellett a magyar résztvevők egy-két interjúban feltűnő határozottsággal beszéltek egy olyan közös akció tervéről, amely a kongresszuson valójában még csak elméleti szinten merült fel. „Irodát óhajtunk létesíteni, mondotta Szüllő Géza, a csehszlovákiai magyar kisebbség képviselője, ... Genfben, a nemzetközi szervezetek központjában fogja felállítani az európai államok negyvenmilliót meghaladó kisebbsége nemzetközi irodáját.”¹³³ Ez a határozottság már csak azért is elgondolkodtató, mert noha Ammende valójában kezdetről fogva erre törekedett, s a kisebbségek képviselői feltehetően beszéltek is a kérdésről, a kongresszus hivatalosan mindössze ar-

ról rendelkezett, hogy Ammende – egyelőre iroda nélküli – titkárként szervezze meg az előkészítő bizottság üléseit. Ez pedig semmi esetre sem volt azonos egy széles körű felhatalmazással bíró központi iroda megalapításával. Az, hogy Szüllő és Deák kész tényként kezelte a tervet, lényegében rávilágított arra, hogy a magyarok a szimbolikus gesztusok fontosságának elismerése mellett kezdettől fogva a gyakorlati lépésekre helyezték a hangsúlyt. Ezért támogatták, sőt tulajdonképpen elvárták a szilárd szervezeti keretek mielőbbi kiépítését.

Baranyai Zoltán, aki végig figyelemmel kísérte a kongresszust, a háromnapos összejövetelt Magyarország külpolitikai törekvéseinek szempontjából fontos, felhasználható eseményként értékelte. Bár óvott a kongresszus jelentőségének túldimenzionálásától, elképzelhetőnek tartotta, hogy egy intézményszerű összefogás idővel olyan szintű bizalmat termelhet ki a kisebbségek között, amely lehetővé teszi, hogy azok anyaországuknál más kisebbségek érdekében lobbizzanak, vagy esetleg ellentéteiket félretéve egy adott országon belül együtt lépjenek fel jogaik érvényre juttatásáért.¹³⁴ Jelentőségének mérlegelésénél a propagandaérték mellett elsősorban a magyar kisebbségek számára jelentkező lehetséges előnyökre koncentrált, de a magyar kisebbségek jövője szempontjából kulcsfontosságú kérdésnek ítélte meg a magyarországi német kisebbség helyzetének megnyugtató rendezését is.¹³⁵ Mivel az erre irányuló reformok legfőbb gátját a magyar közvélemény idegenkedésében sejtette, azt javasolta, hogy a kongresszust a német és a magyar kisebbségi vezetők bevonásával használják fel a magyar közvélemény felvilágosítására. Felvetette, hogy meg lehetne kérni Bleyert arra, hogy a Budapesti Hírlapba írjon egy cikket a kongresszus jelentőségéről, mondanivalójába belecsempészve, hogy Németország, népszövetségi pozícióját kihasználva, miként tudna segíteni a magyar kisebbségeknek. A határ túloldaláról pedig Jakabffy és Flachbarth hívhatná fel a magyarországi közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy sorsuk alakulása szorosan összefügg a trianoni Magyarország kisebbségeinek sorsával.

A nagypolitikai összefüggések mellett az eseményt már csak azért is eredményesnek tartotta, mivel ezzel olyan fórum jött létre a világ politikai életének egyik legfontosabb pontján, amelyen, ha a folytatás nem marad el, a magyar kisebbségek rendszeresen találkozhatnak egymással, s kicserélhetik tapasztalataikat. Ez különösen a jugoszláviai magyarság szempontjából tűnt fontosnak, mivel „a jugoszláviai magyarság meglehetősen elmaradt a szervezkedő munkában. A kisebbségi jogokat és a népszövetségi védelem rendszerét alig, hogy hírből ismerik csupán.”¹³⁶

Összességében véve tehát Baranyai elégedett volt a kongresszussal és azokkal a távlatokkal is, melyeket az megnyitott. Mindazonáltal úgy vélte, hogy bármennyire fontos volt is a kisebbségi problémák óvatos áttekintése, a jövőben nem szabad csupán az elvi kérdések megtárgyalására szorítkozni. Mivel tisztában volt azzal, hogy Ammende levelezésben áll Khuen-Héderváry Sándorral, ezért felhívta a miniszter állandó helyettesének figyelmét néhány olyan témára, melyek megtárgyalását a jövő évben elképzelhetőnek és kívánatosnak tartotta volna: a kisebbségi panaszjelzés hiányosságaira, az észtországi kulturális autonómia eddigi eredményeire, a kisebbségi statisztika kérdésére, a kisebbségek iskolaviszonyaira, valamint a kisebbségi sajtó lehetséges együttműködésének feltételeire.¹³⁷

Mivel Ammende az év hátralevő részére hazatért Észtországba, a külügyminisztérium kontaktszemélyének szerepét Baranyai helyett Jungerth-Arnóthy Mihály, revali követségi tanácsos, ügyvivő vette át, aki Ammendét 1923 óta személyesen is ismerte.¹³⁸ A megbízott titkár jelentkezett Jungerth-nél, és beszámolt neki a kongresszusról. A külképviselőten folytatott megbeszélés, hasonlóan a későbbi találkozókhoz, természetesen a magyar külügyminisztérium hivatalos csatornákon való informálására jött létre.¹³⁹ Ammende nemcsak értékelte a genfi eseményeket, hanem ki is kérte az ügyvivő véleményét a jövő évi program összeállításáról. Jungerth egyetértett azzal, hogy a következő kongresszuson beszélni kellene a népszövetségi szabályzat határmódosítást szabályozó 19. §-a által felvetett kérdésekről, ugyanakkor javasolta a főtítkárnak, hogy az elvi kérdések tisztázásáról jövőre térjenek át a konkrét ügyek megtárgyalására. Jungerth természetesen rögtön tájékoztatta Khuen-Héderváryt a megbeszélésről, s kérte, hogy a külügyminisztérium álláspontjáról feltétlenül értesítse.¹⁴⁰ A miniszter állandó helyettese egyetértett azzal, hogy eljött a konkrétumok megbeszélésének ideje, de óvatosságra is intette Ammendét, mondván, tűzzenek ugyan fontos kérdéseket napirendre, de ne túl merészeket.¹⁴¹ Mindenképpen elkerülendőnek tartotta az önrendelkezési jog problémájának megtárgyalását, mivel a kérdés idő előtti felvetése szerinte diszkreditálhatta volna a mozgalmat. Ez az állásfoglalás mindenesetre bizonyítja, hogy a külügyminisztérium igenis számolt a kérdés megfelelő időben való felvetésével, s az elutasító hozzáállás mögött mindössze taktikai megfontolások álltak. Ehelyett a korábban Baranyai által javasolt témakörökre hívta fel a figyelmet, egy további ponttal kiegészítve azt: az állandó szervezet kérdésével. Osztotta Jungerth Ammendének tett javaslatát, mely szerint egy ötgú állandó tanácsra (évente rotáló elnökökkel) kellene bízni a Kong-

resszus vezetését. Ennek pedig három szerv lehetne alárendelve: a Tanács irodája egy irodaigazgatóval (Ammende), egy jogi bizottság és egy sajtóorgánium.

A magyar külügyminisztérium Jungerth útján értesült arról is, hogy a német külügyminisztérium és a német kisebbségi vezetők egy részének fenntartásai miatt Ammende helyzete a „mozgalomban” továbbra sem szilárd.¹⁴² Bár a kongresszuson részt vevő német csoportok közvetlenül a konferencia bezárása után tartott megbeszélésükön egyetértettek abban, hogy a konferencia várakozáson felül jól sikerült, s ez jelentős részben Ammende szervezőmunkájának volt köszönhető, de a titkárt több kérdésben is rendkívül határozottan elmarasztalták.¹⁴³ Legfontosabb kritikájuk Ammende Bethlennel való kapcsolatára vonatkozott. Elítélték azért, mert a német kisebbségek beleegyezése nélkül kereste fel, s mert pénzt fogadott el tőle. Arról nem is beszélve, hogy „indiszkreciója folytán” Bethlen tudomást szerzett a német külügyminisztérium kongresszussal szemben megfogalmazott fenntartásairól. Ezek után pedig a drezdai előkészítő ülésen a magyarok képviselőjében jelent meg. Ezért azt a döntést hozták, hogy Ammende a következő kongresszust semmiképpen sem készítheti „titkárként” elő. Annyira nem bíztak korrektségében, hogy nem járultak hozzá ahhoz sem, hogy a Választmány első előkészítő ülését Párizsban tartsa meg. Attól, tartottak ugyanis, hogy Ammende ez alatt az idő alatt „nem kívánt befolyás” alá kerülhetne.

A genfi német konzul úgy ítélte meg, hogy a kongresszus nem szolgálta Németország külpolitikai érdekeit. Ráadásul a nemzetközi fórum feltűnően felerősítette a Németországi Nemzeti Kisebbségek Szövetségének kezdeményezőképességét, ami, tartott tőle, a belföldi és a külföldi propagandaakciók hevesességében is meg fog nyilvánulni. Mindent egybevetve azt javasolta, hogy a minisztérium helyezkedjék várakozó álláspontra. Nem tartotta ugyanis kizártnak, hogy a konkrét kérdések tárgyalása amúgy is szétrobbantja majd a kisebbségi blokkot.¹⁴⁴

A német kisebbségek megbízott vezetői tapasztalataikról személyesen is beszámoltak a külügyminisztérium illetékes munkatársainak, s a genfi megbeszélésen elhangzottakhoz hasonlóan minden ponton sikeresnek ítélték meg az összejövetelt.¹⁴⁵ Látogatásuk fő célja a jelentéstétel mellett az volt, hogy a németországi kisebbségek kulturális autonómiát elutasító álláspontja ellenére felkérjék a minisztériumot a kulturális autonómia németországi megvalósításának támogatására. Az illetékes azonban kioktató stílusban, ráadásul a valóságnak nem megfelelően azt közölte velük,

hogy az eddig is vontatottan haladó tárgyalásokat a kongresszus feltehetően végleg kudarca ítélte azzal, hogy nemzetközi fórumot biztosított a németországi kisebbségek tiltakozásának.

Berlin végül is úgy döntött, hogy a jövő évi kongresszussal kapcsolatban kivár. Az 1926-os rendezvényt azonban nem volt hajlandó sem erkölcsileg, sem anyagilag támogatni. Ezzel szemben a magyar külügyi vezetés továbbra is kiállt mind a kezdeményezés, mind Ammende személye mellett. Számára az adott pillanatban az volt a legfontosabb, hogy a megkezdett munka folytatódjék, s minél előbb kiépüljön egy, a kisebbségek érdekeit képviselő iroda, lehetőleg Genfben. Ennek élén szívesen látták volna Ammendét, akinek erre az időre már jól kiépített kapcsolatai voltak a külügyminisztériumban, s akiről eddigi tevékenysége alapján feltehető volt, hogy lépéseit a jövőben is egyeztetni fogja a magyar kormány illetékeseivel. A német kisebbségek és Ammende közt kialakult bizalmi válság akár veszélyes is lehetett volna a mozgalom jövőjére nézve, ezért megnyugodva értesültek arról, Jungerth 1926. január 3-i jelentéséből, hogy Schiemann hajlandó Ammende mellé állni, s őt az összekötő iroda vezetőjének javasolni.¹⁴⁶ Ezek után már biztosak lehettek abban, hogy ha csak valami nem várt esemény közbe nem jön, az európai szervezett nemzeti kisebbségek képviselői 1926-ban ismét összejöhetnek Genfben.

JEGYZETEK

¹ Az *Union des Nationalités-ről* lásd Balogh: *i. m.* 25; Erlér: *i. m.* 121–122; Kelmes: *i. m.* 41–45.

² Az 1915-ös konferencia – a már létező Elnökség mellett – határozott egy állandó bizottság és egy központi iroda életre hívásáról, amelynek főtitkára maga Gabrys lett. Kelmes: *i. m.* 42.

³ A szervezetben nem tettek világos különbséget a nemzeti kisebbségek és az „államalkotó népek” között. Az első konferencián franciák, szerbek, bolgárok, belgák, románok, csehek, zsidók, lettek, litvánok és katalánok vettek részt. Uo. 41–42.

⁴ A német kormány Kongresszushoz fűződő viszonyáról lásd Bamberger-Stemann: *i. m.* 76.

⁵ Klein elképzelését ismerteti Michaelsen: *i. m.* 53–54.

⁶ Morocuttinak a *Cillier Zeitungban* 1924. április 10-én megjelent cikkét teljes terjedelmében közli Kelmes: *i. m.* függelék, A1–A8.

⁷ Az együttműködésre felkérhető politikusok felsorolásából úgy tűnik, hogy a szerző egy regionális együttműködésre gondolhatott, hiszen Ausztria szomszéd

államainak kisebbségi vezetői szerepeltek listáján. Magyar politikus nem volt közöttük. Uo. A1.

⁸ Heyking kísérletéről lásd Michaelsen: *i. m.* 47–53.

⁹ Heyking nem helyeselte a Szövetség megalapítását, mondván, az mindenkiben azt a gyanút fogja kelteni, hogy pángermán célokat szolgál. Attól is tarthatott azonban, hogy a német kisebbségek berlini, jogi tanácsokkal is szolgáló irodája végleg lehetetlenné teszi terveit megvalósítását. Uo. 48.

¹⁰ Bellér: *Az Európai... i. m.* 1005.

¹¹ Ugron István, az OMP elnöke például a bukaresti követségen keresztül kért felvilágosítást a magyar külügyminisztériumtól a tervezett rendezvényről. Magary Antal a külügyminisztériumnak. Bukarest. 1924. május 1. MOL, K 64. 1924-27-174.

¹² Daruváry számjeltávirata a bukaresti magyar követségnek. Budapest, 1924. május 2. MOL, K 64. 1924-27-174.

¹³ A szervezet keletkezésének körülményeit, felépítését és tevékenységét Bracht államtitkárnak írott 1924. október 28-i levelében Bruns, a berlini iroda vezetője részletesen ismerteti. Bundesarchiv Koblenz (BA), R 43 I/545 (Akten der Reichskanzlei – Auslandsdeutschtum), D 699225-D 699229.

¹⁴ Bruns szerepéről és kapcsolati hálójáról lásd Bastian Schot: *Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz*. J. G. Herder-Institut, Marburg/Lahn, 1988. 96–101.

¹⁵ Ewald Ammende: Gründe, Aufgaben und Programm für eine Zusammenkunft der Vertreter aller deutschen Minoritäten in Europa. *Nation und Staat*, 1932. 33. sz. 62–68.

¹⁶ A közös platform megteremtésének nehézsége abban állt, hogy a kisebbségek egy része (az ún. új kisebbségek) egyértelműen a területi revízió minél előbbi megvalósulását óhajtották. A régi kisebbségek viszont, melyek Németországtól távol éltek, abban voltak érdekeltek, hogy minél harmonikusabb viszony alakuljon ki közöttük és a többségi társadalmak, illetve kormányok között. A német kisebbségek közötti nézetkülönbségről lásd Pieper: *i. m.* 77–78.

¹⁷ A Népszövetség Tanácsa és a Titkárság nem kísérte osztatlan lelkesedéssel a Népszövetségi Ligák Uniójának ez irányú tevékenységét. „Az Unió gyakorlati munkáját bizonyos területeken kevésbé nézik barátságos szemmel. Azokban a határozatokban, melyeket az Unió kidolgoz, és ajánlásként a Népszövetséghez eljuttat, kényelmetlen és a Népszövetség kompetenciájába nem egészen taktikus beavatkozást látnak... Az Unió kisebbségvédelem területén kifejtett munkáját ezért... erősen kritizálják; másfelől azonban meg vannak győződve arról, hogy ezek az erőfeszítések a Népszövetség Tanácsánál semmiféle eredményt nem fognak elérni.” Aschmann, genfi német konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. 1925. október 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R 60463, Számozatlan.

¹⁸ A német kisebbség 1921 óta többször is a parlament elé terjesztette az autonómia megvalósítását célzó törvényjavaslat tervezeteit. A tárgyalások évekig elhúzódtak, s a jogszabályt végül 1925. február 5-én fogadták el. A törvény szöve-

gét a vonatkozó kormányrendeletekkel lásd *Társadalmi Szemle*, 1991. 5. sz. 44–54; A törvényt ismerteti és elemzi Cornelius Hasselblatt: *Minderheitenpolitik in Estland. Rechtsentwicklung und Rechtswirklichkeit 1918–1995*. Bibliotheca Baltica, Hamburg, 1996. 47–59.

¹⁹ Michaelsen: *i. m.* 64.

²⁰ Ammende ötletével Stefan Kraft, a jugoszláviai német kisebbség vezetője 1924 őszén, genfi és berlini beszélgetéseik során teljesen egyetértett. Ammende 1925. február 4-i levele Josip Wilfannak. BA, N 1.250 (Wilfan hagyaték), Fasz. 5. 83–84.

²¹ Ammende májusban kezdte meg körutazását, miután megszerezte Axel de Vries, az Észtországi Balti-német Párt elnökének beleegyezését. Michaelsen: *i. m.* 71.

²² Ammende szeptemberben szétküldött programjavaslata külön kitért a szerzés titokban tartásának szükségességére. „Ez pedig csak úgy lesz lehetséges, ha összeövetelünk előtt céljainkról, vállalkozásainkról semmit sem közlünk a nyilvánossággal.” Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez. XII. rész.* 3. Telemi László Alapítvány (TLA), Könyvtár (KV), K 3066/2005.

²³ A *Wiener Morgenzeitung* szeptember 10-i számában a tervezett kongresszussal szemben foglalt állást, (antiszemita háttérű) német kezdeményezésnek tartva azt. Hasonlóképpen a terv német háttérét húzta alá a bukaresti *Indépendance*. A *Prager Presse*, a csehszlovák kormány félhivatalos lapja, bár kritikus hangot ütött meg, összességében várakozó álláspontra helyezkedett. Michaelsen: *i. m.* 89–94.

²⁴ „... úgy Ammende, mint a mozgalomban vezető szerepet vívő dr. Schiemann és a német kisebbségek vezetői (a) kongresszus megtartását német külügyi hivatal állásfoglalásától tették függővé...” A külügyminisztérium Emich berlini magyar követnek küldött 63. számú számjeltávirata. 1925. augusztus. 29. MOL, K 64. 1925-47-503-304.

²⁵ A minisztériális bürokrácia és a *Deutsche Stiftung* körében 1923-ban vált ismertté ez az egyébként ismeretlen szerzőtől származó szakvélemény Ammenderől. A dokumentumot részletesen ismerteti Bamberger-Stemann: *i. m.* 74.

²⁶ A Cuno-kormány győzteseknek átnyújtott 1923. május 2-i jegyzékében javaslatot tett a jóvátételi kötelezettségek 30 milliárd márkára való leszorítására. A gazdasági jellegű javaslatához kapcsolódott egy politikai ajánlat is. A német kormány hajlandó lett volna egy nyugati paktum megkötésére, amely gyakorlatilag a határok kölcsönös elismerését foglalta volna magában. Erre a kapcsolt javaslatra azonban a nyugati hatalmak akkor még nem voltak „vevők”. A nyugati határok kölcsönös, szerződésekkkel garantált elismerése csak a locarnói szerződésben valósult meg, 1925-ben. Wolfgang Michalka: *Deutsche Außenpolitik 1921–1933*. Bundeszentrale für politische Bildung, 1998. 313.

²⁷ Mikor a Stresemann-memorandumot 1925. február elején átnyújtották Franciaországnak, a külügyminiszter megbízottja szóbeli kiegészítésként hangsúlyozta a nyugati és a keleti határok közötti különbséget. A szeptemberi londoni szakértői tárgyaláson a német küldöttség cselekvési szabadságot kért országa számára

a keleti határvonal mentén. Tárgyalófeleik erről biztosították is mindaddig, amíg Németország a határok rendezésének kérdésében hajlandó lemondani az erőszakra. Robert Grathwohl: Gustav Stresemann. Betrachtungen über seine Aussenpolitik. In: Wolfgang Michalka – Marshall M. Lee (Hrsg.): *Gustav Stresemann*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982. 230. A locarnói konferencia záró jegyzőkönyvét közli Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 235–247.

²⁸ „...újra és újra arra utaltam, hogy a nem eléggé iskolázott és pángermán beállítottságú kisebbségi vezetők kongresszuson elhangzó felelőtlen szavai milyen könnyen kompromittálhatnák a Birodalmi kormányt, és a bizalom nagy nehezen megteremtett atmoszféráját milyen könnyen tönkretethetnék.” Welczeck, budapesti német követ jelentése a német külügyminisztériumnak Bethlennel folytatott beszélgetéséről. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60492, Számozatlan.

²⁹ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október. 22. PAAA, R 60463, Számozatlan.

³⁰ A stresemanni kisebbségpolitika 1925. január 13-i keltezésű alapdokumentuma a Népszövetségbe való belépés összefüggésében foglalta össze a német kormány kisebbségpolitikai törekvéseit. „...a kisebbségi kérdést a Birodalomban a kulturális autonómia bázisán, a kölcsönösség elvéről való lemondás mellett a külpolitikai propaganda számára alkalmas formában kell szabályozni, még mielőtt a Birodalom az európai német kisebbségek védnökének szerepét betöltené. Nem kell külön részletezni, hogy egy ilyen szabályozás külpolitikai hatása jelentős mértékben attól függ, hogy a nyilvánosság szemében az a Birodalom saját kezdeményezéseként vagy a népszövetségi nyomás eredményeként jelenik meg. Ezért minél korábban lépünk, annál nagyobb lesz a hatása a propaganda szempontjából.” Stresemann: *Az európai német kisebbségek igényeinek megfelelő, Birodalmon belüli kisebbségjogi szabályozás külpolitikai szükségszerűsége*. Gustav Stresemann hagyatéka. Filmmásolat az Institut für Europäische Geschichte-ben, Mainz, Band 351. Nr. H 3165/H 7415/H 175726-734.

³¹ „...a Német Birodalom és a német kisebbségek csak akkor politizálhatnak sikeresen a német kisebbségek érdekében, ha a Birodalom saját nemzetiségi politikájának kialakításával megszünteti a támadások lehetőségét. Csak a nemzeti kisebbségeknek nyújtandó kulturális autonómia lehet a megfelelő megoldás.” Carl Georg Bruns levele a német külügyminisztériumnak. Berlin, 1924. december 9. Gustav Stresemann hagyatéka. Band 351. Nr. H 3165/H 7415/H 175758-759.

³² A kulturális autonómia feltételeinek megteremtésével kapcsolatban 1925. január 13-án kezdeményezett minisztériumok közötti egyeztető ülés csak 1926. február 10-én jött létre. Ezen Poroszország kultuszminisztériuma azt az állásponthoz képviselte, hogy egy nagyvonalú német gesztus nem hozna annyi előnyt az országnak, mint amekkora kárt okozhatna. A remélt külpolitikai előnyöket hipotetikusnak tartotta, ugyanakkor úgy látta, hogy a kulturális autonómia elidegeníthetné egymástól a Német Birodalmat és kisebbségeit. A porosz kormány nem is gon-

dolta meg magát. A kisebbségi oktatás kérdését végül 1928-ban az állami kisebbségi iskolák rendszerének kiépítésével szabályozta. Schot: *i. m.* 155–160.

³³ Az evangélikus mazúrok például csak abban az esetben lettek volna hajlandók a kulturális önkormányzat kérdésével foglalkozni, ha ennek pozitív szociális kihatásai lettek volna, s mérsékeltek volna a német és a mazúr lakosság közti szociális különbséget. Uo. 155. A dél-schleswigi dán kisebbség elutasító álláspontja az első kisebbségi kongresszuson vált nemzetközileg ismertté. Christiansen dán küldött hozzászólása In: *Sitzungsbericht der ersten Konferenz der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas im Jahre 1925 zu Genf.* (továbbiakban *Sitzungsbericht [...] 1925.*) 54–56.

³⁴ Gen. Konsul Müller feljegyzése a nemzetközi kisebbségi kongresszus ügyében történekről. 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

³⁵ A német külügyminisztérium 1922 márciusának végén a Deutscher Schutzbund befolyásának semlegesítésére egy félhivatalos csúcsszerv létrehozását kezdeményezte (Zweckverband der freien Deutschtumsvereine), hogy ezzel ellenőrzése alá vonja a külföldön élő németiséggel foglalkozó társadalmi szervezeteket. Bár a szervezet létrejött, a kezdeményezés mégis megbukott a külügyminisztérium és a belügyminisztérium kompetenciáján kibontakozott vitában. Norbert Krekeler: *Revisionsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik. Die Subventionierung der deutschen Minderheit in Polen 1919–1933.* Stuttgart, 1973. 29; Bartsch: *i. m.* 135.

³⁶ 1920 novemberében jött létre a külügyminisztérium javaslatára a *Deutsche Stiftung* a német kisebbségi iskolák, egyházközségek és a német nyelvű sajtó támogatására, Erich Krahrmer-Möllenberg vezetésével. Még ugyanebben az évben létrehozták a *Konkordia Literarische Anstalt GmbH-t*, melynek fő feladata német nyelvű újságok, nyomdák és kiadók felvásárlása volt, ily módon megőrizve azokat a német kisebbség számára. A vállalkozás igazgatója Max Winkler volt. Hollandiában alapították, kizárólag német kormánypénzen a *Hollandische Buitenland-Bankot* 1925-ben, majd 1926-ban a tulajdonképpen külügyminisztériumi ellenőrzés alatt álló *OSSA Vermittlungs- und Handelsgemeinschaft mbH-t*, a német mezőgazdaság szempontjából meghatározó német hitelintézetek megerősítésére. Schot: *i. m.* 132–37; 173–180.

³⁷ A külügyminisztérium munkatársainak feljegyzéseiből és a követek jelentéseiből egyértelműen kiolvasható a minisztérium elutasító álláspontja. Legegyértelműbben talán Freytag, bukaresti német követ fogalmazott a kérdés berlini kezelésével kapcsolatban: „A Berlinben kapott szóbeli információk alapján feltételeztem, hogy sikerülni fog az összes kisebbség genfi konferenciáját célul kitűző Ammendeprojektet megbuktatni.” Freytag jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. szeptember 18. PAAA, R 60462, Számozatlan.

³⁸ Gen. Konsul Müller feljegyzése. Berlin, 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

³⁹ Nem minden követ osztotta a külügyminisztérium véleményét. A rigai német követ, Köster például úgy vélte, hogy a kongresszus Németországnak és a német kisebbségeknek hasznos lehet: „Ez az együttműködés arra is jó lenne, hogy

az egyes német kisebbségeknek felrótt legsúlyosabb szemráhányások egyikét, mely szerint az egész német kisebbségi mozgalom nem más, mint egy Berlinből irányított hivatalos német akció, legalább részben semlegesítse.” Köster jelentése a német külügyminisztériumnak. Riga, 1925. augusztus 23. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁰ A német kisebbségek érdekeik képviselésével Schiemann bízta meg. Ammende a szervezési feladatokra kapott felhatalmazást. Schiemann levele Brunsnak. Riga, 1925. szeptember 3. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴¹ Freytag jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. szeptember 18. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴² Brandschnak nem voltak illúziói Magyarország kisebbségpolitikájával kapcsolatban. A háború után, még magyar állampolgárként Guido Gündisch-sel megalapította Jakob Bleyerrel szemben a *Deutscher Volksrat für Ungarn*. Az erdélyi szász politikus számára a „magyar–német sorsközösség” gondolata nem mondott túl sokat, sokkal inkább a birodalmi németességgel és a térségben élő németekkel való szolidaritás szükségességére akarta ráébreszteni a magyarországi németiséget. Brandsch és a szász politikusok végül 1919. január elején deklarálták Romániához való csatlakozásukat. Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 17–18.

⁴³ Freytag jelentése a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1925. október 12. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ „Legyen szabad bizalmasan megjegyeznem, hogy az eddigi elutasító magatartás miatt, melyet, amennyire informálva vagyok, legelősebben Krahrmer-Möllenberg úr fogalmazott meg, az a benyomás keletkezett, hogy a német kormány a német kisebbségektől bizonyos anyagi támogatásokat megvonna, amennyiben azok fenntartják tervüket, hogy egy ilyen közös kongresszust tartanak. Annak megítélése, hogy egy félreértésről van-e szó, vagy hogy születtek-e ilyen szóbeli vagy írásbeli közlések, meghaladja ismereteimet.” Köster jelentése a német külügyminisztériumnak. Riga, 1925. augusztus 17. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁶ Krahrmer-Möllenberg hozzáállása még 1927-ben is ugyanaz volt. Tartott ugyanis attól, hogy a Kongresszus körüli nagy publicitás veszélyezteti a birodalom német kisebbségek felé irányuló támogatási rendszerének titkosságát. Bamberger-Stemmann: *i. m.* 81.

⁴⁷ Uo. 91.

⁴⁸ Schiemann ígéretet tett arra, hogy megkísérli a kongresszus időpontját decemberig kitolni. A kérdés fontosságát jól bizonyítja, hogy maga Stresemann is fogadta a kisebbségi politikust. Gen. Konsul Müller feljegyzése. Berlin, 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁴⁹ Schiemann szerepe a kongresszus előkészítésében nem teljesen tisztázott. Az biztos, hogy maga is támogatta az ötletet. A német kisebbségek meghatalmazottjaként és a külügyminisztérium kontaktszemélyeként azonban nehéz helyzetben volt. A külügyminisztériumban folytatott, július 24-i megbeszélésén azt su-

gallta, hogy a magyar és a szlovén kisebbségek maguk is fontolgattak egy ilyen jellegű kongresszust, tehát az valószínűleg német kezdeményezés nélkül is megvalósult volna. Heilbron feljegyzése. Berlin, 1925. július 24. PAAA, R 60462, Számozatlan. A drezdai megbeszéléssel kapcsolatban nem lehet tudni, hogy Schiemann milyen eltökélten képviselte a külügyminisztérium álláspontját.

⁵⁰ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 22. PAAA, R 60463, Számozatlan.

⁵¹ Heilbron feljegyzése a külügyminiszternek a kongresszuson részt vett német kisebbségi vezetők és a külügyminisztérium munkatársai közötti megbeszélésről. PAAA, R 96559, K 431852.

⁵² „Mint arról már Berlinben szóban beszámoltam, nem Ammende, hanem maga gróf Bethlen a kisebbségi kongresszus, egy időről időre Genfben összeülő bizottság és egy ott megjelenő többnyelvű kisebbségi újság ötletének az atyja.” Welzeck budapesti követ jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁵³ A magyar külügyminisztérium már hosszú ideje tisztában volt azzal, hogy egy nemzetközi kisebbségi konferencia milyen előnyöket kínálhatna a magyar kisebbségeknek és természetesen a magyar külpolitikának. Ezt bizonyítja egy, a bukaresti követségnek eljuttatott utasítás is, mely a Radić-féle, 1924-es kezdeményezéssel kapcsolatban foglalt állást: „Taktikai és propagandisztikus jelentőségénél fogva bármily nagy érdekel bírna is az utódállamokban élő kisebbségeknek az európai nyilvánosság előtt lefolyó demonstrációja, Radics István személyisége nem olyan, hogy a kisebbségek közös akciója élén a legkívánatosabb egyén volna... Miután azonban az osztrák kormány a konferencia megtartását amúgy is betiltotta, tekintettel fentiekre magyar részről nem tartanám szükségesnek annak túlságos forszírozását.” Kánya utasítása Magyar Antalnak. Budapest, 1924. május 3. MOL, K 64. 1924-27-174.

⁵⁴ Ammende levele Baranyai Zoltánnak, a Nemzetek Szövetsége mellett működő magyar titkárságra. 1925. április 10. MOL, K 107. 1925-16/13-577. Nem rendelkezünk arról forrásokkal, hogy Ammende mikor ismerte meg Baranyait. Nagyon valószínűnek látszik azonban – nem utolsósorban Ammende, majd később Baranyai fogalmazásából –, hogy Ammende a levél megírása idején már személyesen is ismerte a diplomatát. A megismerkedésre bőven volt lehetősége, mivel a húszas évek legelején évekig a *Rigasche Rundschau* genfi tudósítója volt.

⁵⁵ Ammende levele Khuen-Héderváry Sándornak. Wien, 1933. április 8. MOL, K 64. 1933-41-204.

⁵⁶ Ebben a magyar kisebbségi vezetők sokkal egységesebbek voltak a németeknél, mivel valódi célkitűzéseik egységesen a területi revízió mihamarabbi megvalósulására irányultak.

⁵⁷ „Vajon az Ön nézete szerint van-e lehetőség arra, hogy a magyar kisebbségek részt vegyenek a konferencián az általam jegyzett platform alapján?... A mostani helyzet alapján lehetőségünk van arra, hogy a romániai és csehszlovákiai (magyar – E. F.) kisebbségek vezetőivel közvetlenül is eredményre jussunk, de amint mondtam, a dolgot szerettem volna még Önnel megbeszélni, ez azon-

ban természetesen csak privátin történhet, mivel a magyar állam képviselői semmilyen körülmények között sem válhatnak láthatóvá ebben a kisebbségi ügyben.” Ammende levele Baranyainak. 1925. április 10. MOL, K 107. 1925-16/13-577.

⁵⁸ „Szerény véleményem szerint igen fontos volna, ha az utódállamok magyar és magyarbarát egyébnylevű kisebbségei a tervezett kongresszuson képviselőik által, megfelelő számban részt vennének, és követeléseiknek a kongresszuson kifejezést adnának.” Baranyai jelentése a külügyminisztériumnak. Genf, 1925. június 3. MOL, K 107. 1925-16/13-687.

⁵⁹ Baranyai levele Ammendének. Genf, 1925. június 25. MOL, K 107. 1925-16/13-577.

⁶⁰ Schiemann levele Szüllő Gézának. Riga, 1925. augusztus 8. BA, N 1.250, Fasz. 5. 97–98.

⁶¹ Lutz Korodi bizalmas jelentése a német külügyminisztériumnak a német kisebbségi választmány genfi üléséről. Berlin-Friedenau, dátum nélkül. PAAA, R 60426, K 435452.

⁶² Michaelsen: *i. m.* 101.

⁶³ A magyar külügyminisztérium számjeltávirata Emichnek. Budapest, 1925. szeptember 11. MOL, K 64. 1925-47-503-369.

⁶⁴ Gen. Konsul Müller feljegyzése. Berlin, 1925. szeptember 5. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁶⁵ Bamberger-Stemmann: *i. m.* 92.

⁶⁶ Soehring jelentése a külügyminiszternek a magyar követ látogatásáról. Berlin, 1925. augusztus 20. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁶⁷ Emich jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Berlin, 1925. augusztus 21. MOL, K 64. 1925-47-503-322.

⁶⁸ A status quo-ellenes magyar–német együttműködés gondolatát Bethlen először 1921. augusztus 1-jén vetette fel a minisztertanács ülésén. Ez azonban nem tartotta vissza attól, hogy mint korábban, a nyugati politikusokat Magyarország helyzetének javítása érdekében ezután is a német expanzíós törekvések rémével ijesztgesse. Romsics: Bethlen István: *i. m.* 128.

⁶⁹ „Nem, nem... , mivel egy vak és egy béna, ha összefognak, nem sokat tudnak elérni, a külpolitikai egyúttaladásnak kevés értelme lenne.” Windischgrätz Lajos Bethlen megbízásából tárgyalt Stresemannel. Stresemann Windischgrätznek adott válaszát idézi Romsics: *Helyünk... i. m.* 188.

⁷⁰ „Németországnak, bármennyire is megértjük és osztjuk itt Magyarország-nak a régi magyar birodalom feldarabolása felett érzett fájalmát, aligha fűződik közvetlen érdeke Magyarország regenerációs törekvéseihez.” Köpke 1925. április 4-i feljegyzését idézi Hans-Paul Höpfner: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Herbert und Peter Lang Verlag, Bern–Frankfurt am Main, 1983. 224.

⁷¹ Welzeck jelentése a német külügyminisztériumnak. Budapest, 1925. augusztus 27. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁷² „A kisebbségek védelme iránti érdeklődést csak úgy lehet ébren tartani, ha ezeket a jogokat urbi et orbi folyamatosan hangoztatjuk. Egyedül Németország és

Magyarország együttműködése ezt a célt természetesen csak kevésbé szolgálná, és csak abban az esetben lehetne elérni, hogy meghallgassanak, ha ennek érdekében más kisebbségek alkalmas képviselőinek egész sorával együtt haladnánk.” Uo. A beszélgetésen elhangzó érvek és ellenérvek lelőhelye ugyanez a jelentés.

⁷³ „Annak ismeretében, hogy az erdélyi Bethlen milyen fontosságot tulajdonít projektjének, azt sem tartom teljesen kizártnak, hogy a magyar kormány az egész ügyet maga finanszírozza, és esetleg sikertül neki a mi kisebbségi vezetőinket a birodalmi kormány akarata ellenére is együttműködésre bírnia.” Uo.

⁷⁴ Ammende levele Khuen-Hédervárynak. 1925. augusztus 27. MOL, K 64. 1925-47-503-319.

⁷⁵ A magyar külügyminisztérium számjeltávirata Emichnek. Budapest, 1925. augusztus 29. MOL, K 64. 1925-47-403-304.

⁷⁶ Soehring Schubert államtitkárnak. Berlin, 1925. augusztus 31. PAAA, R 60462, Számozatlan.

⁷⁷ Mivel Soehring az információkhoz nem függött kommentárt, a magyar külügyminisztérium joggal feltételezhette, hogy a német külügyminisztérium bele nyugodott a kongresszus megtartásába. Valójában azonban ez ekkor még korántsem volt így. Mivel azonban úgy tűnt, nem lehet megbuktatni a kezdeményezést, és a kongresszus előreláthatólag mindenképpen összeül október közepén Genfben, a német fél egyre inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy a kisebbségek lehetőleg elégedjenek meg egy zártkörű üléssel. A magyar külügyminisztérium fenn tartásait természetesen Ammende is igyekezett eloszlatni. Emichhel például közölte, hogy „miután a kongresszus nem (a) szeptemberi népszövetségi ülésszakkal egyidejűleg tartatik, és a nemzeti kisebbségi blokkyszerű tömörülés nem cél, (a) német kormány korábbi aggálya nem állhat fenn.” Emich számjeltávirata Kányának. Berlin, 1925. október. 2. MOL, K 64. 1925-47-503-325. Emellett Ammende levelet írt Khuen-Hédervárynak is, melyben a valóságot eltorzítva azt állította, hogy a német külügyminisztérium számára csupán az lényeges, hogy a konferenciát ne szeptember elején tartsák meg. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. 1925. szeptember 5. MOL, K 64. 1925-47-503-313.

⁷⁸ Jakabffy Elemér: Egy és más az európai nemzetkisebbségek vezéregyéniségeiről. *Magyar Kisebbség*, 1931. 4. sz. 126.

⁷⁹ Jakabffy: *Adatok... i. m. 1.*

⁸⁰ „Ugron a szászok vezetőitől nemsokára értesítést nyert, hogy részükről Roth Ottó, a parlamenti csoport vezére és Brandsch Rudolf mennek a kongresszusra. Ammenderől és a pénzforrásokról más helyről nyertem megnyugtatót.” Uo. 1.

⁸¹ Kánya számjeltávirata Magyarország Nemzetek Szövetsége mellett működő titkárságának. Budapest, 1925. szeptember 8. MOL, K 64. 1925-47-503-340.

⁸² Villani, romániai magyar követ jelentésében az áll, hogy Ammende Ugronnak az elnöki tisztelet szánta. Villani jelentése a külügyminisztériumnak. Sinea, 1925. október. 1. MOL, K 64. 1925-47-216. Ez nyilvánvaló félreértés volt, mivel ennek a tisztségnek ekkor még Schiemann volt a várományosa.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Ammende erre állítólag ígéretet is tett. Uo.

⁸⁵ Jungerth, revali követségi tanácsos, ügyvivő jelentése a magyar külügyminisztériumnak Ammendével folytatott megbeszéléséről. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

⁸⁶ „Viszont a magyar kisebbség életéről nagyon kevés hír jutott el hozzám. Az ottani magyarság vezetőit nem ismertem, és semmi kapcsolatban sem álltam velük. Nem keresték velem az érintkezést, én pedig – különösen az első időkben – nehezen látogathattam volna el a Délvidékre, ahol semmi összeköttetéssel sem rendelkeztem. A Dísz-téren azt a felfogást vallották, hogy helyesebb, ha a belgrádi követ nem érintkezik a jugoszláviai magyarok vezetőivel, akiknek egyébként más úton lehetőségük volt arra, hogy panaszait és kéréseit eljuttassák Budapestre... Ezt annál is inkább fájjaltam, mert német kollégám a bánáti és bácskai svábokkal rendszeres összeköttetést tartott fenn, és a német ajkú kisebbség életét pontosan ismerte.” Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Gondolat, Budapest, 1987. 184.

⁸⁷ Wodianer Andor belgrádi ideiglenes ügyvivő jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Belgrád, 1925. augusztus 25. MOL, K 64. 1925-47-503-309.

⁸⁸ A politikai osztály utasítása Wodianernek. Budapest, 1925. szeptember 7. MOL, K 64. 1925-47-503-309.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Hory András belgrádi követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak. 1925. szeptember 30. MOL, K 64. 1925-47-503-400.

⁹¹ Hory jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Belgrád, 1925. október 16. MOL, K 64. 1925-47-503-431.

⁹² A magyar külügyminisztérium számjeltávirata Baranyainak. Budapest, 1925. október 12. MOL, K 64. 1925-47-419.

⁹³ „Kívánatos volna, ha a mai magyarországi hazafias németiség egy-két képviselője is megjelenne, és tárgyilagosan megvilágítaná a csonkamagyarországon maradt német kisebbség helyzetét, különösen, ha a túlzó német részről támadások hangoznának el.” Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. június 3. MOL, K 107. 1925-16/13-687.

⁹⁴ Tilkovszky Loránt: Az egyházak „nemzetiség-politikája” és a magyarországi németiség 1929–1945. *Történelmi Szemle*, 1997. 1. sz. 51–67; Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. JPTE TK, Pécs, 1997. 75–77.

⁹⁵ A régióban Magyarország volt az egyetlen állam, ahol nem volt német párt, s ahol a kisebbség parlamenti képviselője csak áttételesen, a kormánypárti listára való felkerüléssel valósulhatott meg. Az MNNE megalakulásáról lásd Bellér: *Az ellenforradalom... i. m.* 276–285.

⁹⁶ Az egyesület elnöke Gratz Gusztáv, volt bécsi magyar követ lett, aki a kormány emberének számított. Jakob Bleyer az ügyvezető alelnök tisztségét kapta. A vezetőségben olyan személyek is helyet kaptak, mint például a német származású Herczeg Ferenc, akinek politikai jellegű tevékenysége – a Szent Gellért Társaság, majd később a Revíziós Liga vezetőjeként – inkább a magyarságpolitika összefüggésében értelmezhető. Uo. 280–281.

⁹⁷ Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 1980. 2. sz. 212–213.

⁹⁸ Uo. 213–215.

⁹⁹ Khuen-Héderváry jelentése Bethlennek. Budapest, 1925. szeptember 5. MOL, K 64. 1925-47-503-353.

¹⁰⁰ Michaelsen: *i. m.* 85.

¹⁰¹ Ammende tárgyalásairól lásd Michaelsen: *i. m.* 94–98.

¹⁰² Bár a meghívást elutasították, Colban megbízta Azcáratét, hogy feltűnés nélkül kövesse figyelemmel a kongresszus tevékenységét. Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. 1925. október. 22. PAAA, R 96559, K 431876.

¹⁰³ A sajtó a genfi kisebbségi értekezlet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. november 1. 856–867.

¹⁰⁴ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. szeptember 22. PAAA, R 96559, K 431875.

¹⁰⁵ Ezt jól bizonyítja a külügyminisztérium politikai osztályának a jugoszláviai magyarság képviselőivel kapcsolatban megfogalmazott állásfoglalása, amelyben Wodianerrel közölték, hogy nem érdemes a Magyar Párton kívül álló személyeket Genfbe küldeni. A politikai osztály utasítása Wodianernek. Budapest, 1925. szeptember 7. MOL, K 64. 1925-47-503-309.

¹⁰⁶ Jakabffy: *Adatok... i. m.* 7. A magyar küldöttek kiutazásáról keveset tudunk. Valószínű, hogy Szüllő és Flachbarth esetében nem jelentett problémát az útlevel kérdése. Jakabffy állandó útlevelel rendelkezett, s az osztrák és svájci vízumot Budapesten szerezte be. Uo. 4. Deák Leó esetében azonban felvetődött a kérdés, hogyan sikerült számára elintézni a szabad kiutazást. Joggal feltételezhető azonban, bár írásos bizonyíték nincs rá, hogy Josip Wilfan, a Kongresszus későbbi elnöke, akinek jó kapcsolatai voltak a belgrádi kormánykörökhöz, már az első összejövetelen is interveniált a magyar politikus érdekében.

¹⁰⁷ Jakabffy: *Adatok... i. m.* 6; Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446.

¹⁰⁸ Uo. 16.

¹⁰⁹ Flachbarth Ernő: Az utódállamok magyar kisebbségeinek együttműködése. *Magyar Kisebbség*, 1925. május 1. 9. sz. 80–85.

¹¹⁰ Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446. Az 1922-ben alapított, hetente kétszer megjelenő folyóiratot a TESZK, illetve a Népies Irodalmi Társaság titokban anyagilag is támogatta. Az összehasonlítást nemzetközi szinten is álló orgánium a NIT-től rendszeresen kapott dokumentumokat és publikációkat is. Bárdi: A Keleti Akció. I. *i. m.* 106; 128. 72. jegyzet. A folyóirat történetének monografikus feldolgozását adja Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 1995.

¹¹¹ Masirevich, prágai követ jelentése a magyar külügyminisztériumnak Flachbarth Ernővel folytatott megbeszéléséről. Prága, 1925. október 22. MOL, K 64. 1925-47-441.

¹¹² A petíció 1925 áprilisában készült el. Aláírói – Füßy Kálmán, Jabloniczky János, Korláth Ede, Körmeny-Ékes Lajos, Lelley Jenő, Palkovich Viktor, Szent-Ivány József – a csehszlovák állampolgárság jogtalan megtagadásának gyakoriságára

hívták fel a figyelmet. A Hármás Bizottság elfogadta a kormány petícióra adott válaszát, s az ügyet ad acta tette. Popély: *i. m.* 127.

¹¹³ Magyarok: Csehszlovákiából (2), Romániából (2), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból (1); ukránok: Lengyelországból (3); szlovének és horvátok: Olaszországból (2); szlovének: Ausztriából (1); lengyelek: Németországból (3), Csehszlovákiából (1), Lettországból (1), Litvániából (1); fehéroroszok: Lengyelországból (1); szorbok: Németországból (3); ruszinok: Csehszlovákiából (1); zsidók: Lettországból (1), Litvániából (1), Lengyelországból (5), Csehszlovákiából (1); németek: Csehszlovákiából (1), Lengyelországból (2), Romániából (1), Magyarországról (1), Jugoszláviából (4), Dániából (1), Olaszországból (3), Lettországból (1), Észtországból (2); dánok: Németországból (1); litvánok: Lengyelországból (1). Az észtországi oroszok és svédek írásban fejezték ki egyetértésüket a kongresszus alapelveivel. In: *Sitzungsbericht [...] 1925.* 10–11.

¹¹⁴ A grémium tagjai lettek: Jakabffy (magyar), Sierakowski (lengyel), Brandsch (német), Motzkin (zsidó), Vasilcsuk (ukrán), Jeremics (fehérorosz), Gerowski (ruszin), Zajanskauskas (litván), Christiansen (dán). A grémiumban a három összehívó is helyet kapott: Szüllő (magyar), Schiemann (német), Wilfan (horvát–szlovén). Uo. 12–13.

¹¹⁵ A kongresszus eredetileg hétfős Elnökséget választott, de miután a lengyelországi fehéroroszok és ukránok képviselői az önrendelkezési jog követelésének elutasítása miatt a továbbiakban csak mint megfigyelők vettek részt az üléseken, az Elnökség öt főre szűkült. Elnökké Wilfant (szlovén) választották, alelnökkök pedig Szüllő (magyar), Schiemann (német), Grünbaum (zsidó), Sierakowski (lengyel) lettek. A kongresszus főtitkárának egyhangúlag Ammendét választották meg. Uo. 20–21.

¹¹⁶ „Ammende szerint Jakabffy (Erdély) látszik predestinálva a vezetésre köztük... A felsőmagyarországiak, Szüllő és különösen Flachbarth igen jó benyomást gyakoroltak a kongresszusra. Deák (Jugoszlávia) szintén komoly ember benyomását tette, de ő, ki tulajdonképpen Várady helyett lett kiküldve, nem fejtett ki nagyobb aktivitást.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

¹¹⁷ A Pester Lloyd interjúját készített Budapesten Jakabffyval, aki a Miletics delegálásával kapcsolatos dilemmákról is részletesen beszámolt. Die Internationale der Minderheiten. *Pester Lloyd*, 1925. október 27. 4.

¹¹⁸ Jakabffy: *Adatok... i. m.* 5–6.

¹¹⁹ „Én itt azalag érveltem, hogy miután mi mind szervezett nemzet-kisebbségek képviselői vagyunk, ezek a szervezetek pedig csak a meghívóban meghatározott program elfogadásának kijelentéséhez adtak nekünk megbízást, ilyen nagy horderejű programváltozáshoz még akkor sem volna jogunk, ha egyénileg megöznének ennek szükségességéről.” Uo. 9–10.

¹²⁰ Christiansen hozzászólása a harmadik napirendi ponthoz. In: *Sitzungsbericht [...] 1925.* 54–56.

¹²¹ A kulturális autonómia gondolatának nyilvános elutasítása természetesen rendkívül érzékenyen érintette a német kisebbségi politikusokat, mivel ők több

mint egy éve már ennek érdekében lobbiztak a birodalmi kormánynál. Tisztában voltak azzal is, hogy ez az állásfoglalás nehéz helyzetbe hozza majd a német külügyminisztériumot. Az elvi sík mögött azonban nagyon komoly politikai ellentétek is meghúzódtak. A németországi kisebbségek a német kormányt sejtették a kongresszus mögött, és úgy gondolták, hogy az pángermán célokat szolgál. A német kisebbségek viszont meg voltak győződve arról, hogy a dánok és a lengyelek lépéseit az anyaországok kormányai irányítják. Az ellentét odáig fajult, hogy a németországi kisebbségek 1927-ban felfüggesztették tagságukat a szervezetben, s bár az egyeztetések még évekig elhúzódtak, soha többé nem tértek oda vissza.

¹²² A felvetés ellen felszólalt Rudolf Brandsch, aki azzal érvelt, hogy a kongresszuson olyan kisebbségek is képviselve vannak, akik a múltban nem voltak a leglojálisabbak, s az ukránok megnyilatkozásából látszik, hogy ők egyáltalán nem ismerik el a felettük lévő államhatalmat. Ezért nem lenne őszinte egy ilyen deklaráció. Az erdélyi német politikus segítségére sietett Leo Motzkin is, aki a zsidó résztvevők nevében kijelentette, hogy elvi aggályai vannak a németországi lengyel igénnyel kapcsolatban. Érvelésében hangsúlyozta, hogy közösségek lojalitásáról nem lehet beszélni, csak az egyes személyekéről. Jakabffy: *Adatok... i. m.* 10–11. A német kisebbségek képviselőinek lehetett némi *déja vu* érzésük a vita során, mivel ez a kifejezés egyszer már, az 1922-es bécsi megbeszélésükön nagy vihart kavart az ő soraikban is. Akkor is meg kellett a kisebbségek államukhoz fűződő viszonyát tisztázni kívánó határozat szövegét változtatni. A lengyelországi német csoport nyomására akkor a „lojális” jelzőt fel kellett cserélni a „le-gális”-ra. Pieper: *i. m.* 78.

¹²³ „A delegáltak ebben az önkormányzati jogban látják annak lehetőségét, hogy illető államokban a kisebbség és a többség tagjainak *lojális* együttműködése zavartalanul megvalósuljon és Európa népeinek egymáshoz való viszonya is javuljon.” *Függelék. IV/1/2.*

¹²⁴ A kongresszus három témakört járt körül az üléseken. 1. Nemzeti türelem mint nemzetközi jogi alapelv; 2. Az önkormányzati jog, különösen mint nemzetműködési alapelv jelentősége a nemzetközi béke szempontjából; 3. A nemzetközi szervezetek, különösen a Nemzetek Szövetségének feladata. Jakabffy: *Adatok... i. m.* 3.

¹²⁵ Szüllő Géza üdvözlőbeszéde. *Magyar Kisebbség*, 1925. november 1. 833.

¹²⁶ Uo. 844–45.

¹²⁷ Uo. 846–47.

¹²⁸ *Függelék. IV/1925/4.*

¹²⁹ „Flachbarth előadása szerint a genfi kisebbségi konferencia igen jól sikerült.” Masirevich jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Prága, 1925. október 22. MOL, K 64. 1925–47–441. „A konferencia eredményével teljes mértékben meg lehetünk elégedve, az már külsőleg is impozánsan sikerült és lefolyásában is teljesen kielégítő volt.” Balogh Arthur levele. Címzész nélkül. Kolozsvár, 1925. október 29. MOL, K 64. 1925–27–483.

¹³⁰ A kongresszus nemzetközi sajtóviszhangját ismerteti *Magyar Kisebbség*, 1925. november 1. 848–856. Az utódállamokban megjelent tudósításokat elemzi

Rudolf Michaelsen: *i. m.* 144–145. Az összességében pozitív – néhol kiváráon visszafogott – értékelés okát Ammende abban látta, hogy „a locarnói tárgyalások elterelték a világ figyelmét egy kissé a kongresszusról, ami azonban nem ártott, mert míg az ententsajtó valószínűleg nem kezelte volna jóindulatúan a mozgalmat, másutt volt elfoglalva, erős alapot és komoly színezetet sikerült adni az egész ügynek.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

¹³¹ A kormányhoz közel álló Pester Lloyd október 16-án, 17-én (kétszer), 19-én és 27-én foglalkozott a kongresszussal. A Budapesti Hírlap október 14-én, 16-án, 17-én és 18-án számolt be az eseményekről. A Magyarország október 16-án, 17-én és 18-án. A Népszava 1925-ben még csak mindössze egyszer, október 18-án ismertette a Genfben történeteket.

¹³² Balogh Arthur: Az európai nemzeti kisebbségek kongresszusa. *Magyar Kisebbség*, 1925. 21–22. sz. 801–802.

¹³³ Népkisebbségek nemzetközi szövetsége. *Keleti Újság* (Románia), 1925. október 18. 1. Deák Leó egy interjúban ugyanezt hangsúlyozta: „A konferencia legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy elhatároztuk egy Genfben felállítandó nemzetiségi kisebbségi iroda megszervezését. Ennek az irodának célja az, hogy a nemzeti kisebbségek és a Népszövetség, illetve a Népszövetség mellé rendelt főtítkárság közt az állandó összeköttetést fenntartsa.” A genfi kisebbségi hivatalról remélhetik a nemzeti kisebbségek helyzetük javítását. *Bácsmegyei Napló* (Jugoszlávia), 1925. október 20. 3.

¹³⁴ Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446.

¹³⁵ „Németországra, amely már virtuálisan a Nemzetek Szövetsége tanácsstagjának tekinthető, bizonyára számítani fogunk a magyar kisebbségek védelme terén. De köztudomású, hogy a német közvélemény bizalmatlan hangnemben tárgyalja a magyarországi német kisebbség helyzetét.” Baranyai jelentése Bárdossy László miniszteri osztálytanácsosnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 107. 1925-16/13-1045.

¹³⁶ Baranyai jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 17. MOL, K 64. 1925-47-503-446.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ „30-án. (1923. február 30-E. F.)... Ebéd után az észt követésen Ewald Ammende újságíróval, a Rigasche Rundschau egy szerkesztőjével volt hosszabb beszélgetésem. Ez ... a német kisebbségek valami központi szerveinek a titkára.” Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Jungerth-Arnóthy Mihály hagyatéka, Napló. 972 f. 4. őrzési egység, 2.

¹³⁹ Ez annál is inkább is feltételezhető, mert Khuen-Héderváry kifejezett kívánsága volt, hogy Ammende futár vagy közvetítés útján tartsa a kapcsolatot vele. „Kérlek továbbá, hogy figyelmeztessd őt arra, hogy leveleit, különösen pedig az utolsó... , melyben az anyagiakról is említést tesz, postán küldötte, amit én fellettem aggályosnak és a jövőben feltétlenül elkerülendőnek tartok. A levél ugyanis Berlinből tudtommal Csehországon jön keresztül, s így nem alaptalan a gyanú,

hogy azt útközben felbontják. Főleg, ha az mint a jelen esetben is, nevemre a külügyminisztériumba van címezve. Egész határozottsággal nem tudtam megállapítani, hogy az említett levelet felbontották volna, de a boríték leragasztása oly gyanús, hogy minden okom megvan azt feltételezni. Ammende tehát szíveskedjék közléseit a jövőben vagy futár közvetítésével megtenni, vagy legalábbis ne címezze a külügyminisztériumba irányítani.” Khuen-Héderváry levele Barcza György követségi tanácsosnak. Budapest, 1925. szeptember 11. MOL, K 107. 1925-16/13-1039.

¹⁴⁰ „Mínhogy Ammende, Schiemann és mások útján ennek az egész mozgalomnak irányítására bizonyos befolyást gyakorolni módom van, bátor vagyok Nagyméltóságodat felkérni, hogy velem közölni kegyeskedjék, mily álláspontot foglal el Nagyméltóságod ennek az egész akciónak további fejlődésével és a fent felvetett kérdésekkel szemben.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145.

¹⁴¹ A külügyminisztérium utasítása Jungerthnek. Budapest, 1925. december 12. MOL, K 64. 1927-47-237 (1925/503).

¹⁴² Ammende azzal indokolta ingatag pozícióját, hogy a német kisebbségek vezetői irigyek rá. Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1925. november 20. MOL, K 64. 1925-47-503-145. Ez természetesen a probléma végletes leegyszerűsítése volt, ráadásul nem is felelt meg teljesen a valóságnak.

¹⁴³ Lutz Korodi jelentése a német külügyminisztériumnak. Berlin-Friedenau, dátum nélkül. PAAA, R 60426, K 435451-K 435453.

¹⁴⁴ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 22. PAAA, R 96559, K 431880-K 431881.

¹⁴⁵ Heilbron feljegyzése a német külügyminiszternek. Berlin, 1925. október 26. PAAA, R 96559, K 431846-K 431852.

¹⁴⁶ Ammende december 29-i látogatásakor számolt be Jungerthnek Schiemannal és Kösterrel folytatott megbeszéléséről: „Ami az összekötő iroda vezetőjét illeti, Schiemann kijelentette, hogy hajlandó a német kisebbségeknél Ammendét ajánlani erre az állásra, mert neki is az a meggyőződése, hogy Ammende visszalépése az üggyől annak összeomlását vonhatná maga után.” Jungerth jelentése a magyar külügyminisztériumnak. Reval, 1926. január 3. MOL, K 64. 1927-47 (1/1926).